

NAGY PÉTER TIBOR

VILÁGNÉZETI NEVELÉS AZ ÖTVENES ÉVEK BUDAPESTJÉN

E munka annak a szintén a Fővárosi Közoktatásfejlesztési Közalapítvány által és az OTKA által támogatott felmérésnek a folytatása, mely az 1945 előtti budapesti világnézeti nevelésről készült.

Jelen kutatási jelentés több közvéleménykutatás alapján mutat be adatokat az ötvenes évek vallásos ill. szekuláris neveléséről.

A HITTANRA JÁRÁS LEGALAPVETŐBB ORSZÁGOS KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSI ADATAI

Ha az — államigazgatási adatokat az 50-es évek hittanra járásáról összefoglaljuk, meglehetősen finom görbét kapunk, mely a politikai nyomás mértékét tükrözve 1952 tavasza és 1953 nyara között mutat mélypontot, majd lassan emelkedni kezd, hogy a forradalom után érje el csúcspontját, amit majd mérséklődés követ)

1. táblázat

Az iskolai hittanjárási adatok összefoglalása

	Ország, %-ban	Budapest, %-ban
1949—50	80	?
1950—51	72	9,8
1951—52	26,4	1,8
1952—53	?	1,5
1953 tavasz	13	0,38
1953 aug. pótbeíratás	27	4,5
1954—55	35,7	7,7
1955—56	40	?
1956—57	30,2	6,9
1957 eleje	80	?
1960	25	?

(Tomka: 1991:32) (Gergely: 1995:142) (Források: 49) (Izsák: 1985:457) (Balogh—Gergely: 1993:306) (Források: 345)

Az egyházügyi igazgatás adataiból kielégítően tájékozódhattunk arról, hogy egy-egy évben hányan járnak hittanra, de semmilyen információt nem kapunk a hittanjárók társadalmi

összetételéről, valamint arról sem, hogy végül hányan vannak azok, akik gyerek-életük folyamán *valamikor jártak hittanra*. Utóbbiak aránya ugyanis értelemszerűen sokkal magasabb, mint az egyes években államigazgatásilag mért arány.

Annak megítélése érdekében, hogy a kötelező hittan eltűnése, illetve az iskolai hittantanulási lehetőség adminisztratív akadályozása 1949 után a lakosság mely rétegeit és milyen mértékben érintette, valamilyen becslést kellene arról adnunk, milyen arányban egyházas a korabeli szülőnépesség. Korabeli felmérésekkel, közvélemény-kutatásokkal nem rendelkezünk, készültek azonban a kilencvenes években olyan közvélemény-kutatások, melyek többek között afelől tudakozódtak, hogy milyen gyakorisággal jártak a megkérdezett személy szülei istentiszteletre az ő 10 éves korában. (Ezekre már a Horthy-korszak kapcsán hivatkoztunk egy korábbi írásban) Ennek alapján azután végezhetünk bizonyos becslést. A Tárki 3000-es mobilitás-vizsgálatából nyertük az adatokat.

Nehogy önkényesnek tűnjenek az egyes korcsoportok és megfigyelési időpontok, átfedésszerű korcsoportokat alakítottunk ki. Először úgy csoportosítottuk az adatokat, hogy megvizsgáltuk, milyen heti gyakorisággal jártak templomba azoknak a szülei, akik 1948 és 1952, 1951 és 1955 stb között voltak 10 évesek.

2. táblázat

A heti templom-járók aránya

Megfigyelési időpont	Esetszám	Apák	Anyák
1948—52	(233)	40,5	58,1
1951—55	(240)	32,2	49,6
1953—57	(253)	30,5	47
1956—60	(268)	23,8	42,7

Forrás: Tárki

A trend teljesen egyértelmű. Már az 1948—1952-es időszakban is kisebbségben vannak azok a gyerekek, akiknek mindkét szülője hetente jár istentiszteletre/misére, az 1956—1960-as időszakban pedig a gyerekek már csak negyedének jár mindkét szülője istentiszteletre/misére, s több mint felüknek egyik szülője sem.

A klasszikus szekularizációs hipotézis a szekularizáció egyik legfontosabb komponensének a városiasodást tartja. Az erőltetett szekularizáció hipotézise viszont az 1948/49 utáni politikai nyomással magyarázza a változásokat. Éppen ezért érdemes megvizsgálnunk a falvak és városok népének szekularizációs tendenciáját, s kissé korábbra is tekinteni.

3. táblázat

A heti templom-járók aránya a falusi és városi tízévesek szülei körében

Megfigyelési időpont	Falusi apák	Falusi anyák	Városi apák	Városi anyák
1941—45	44,8	58,9	29,6	52,5
1943—47	46,4	57,7	25,3	53,4
1948—52	47,9	59,2	28,3	60,7
1951—55	48,2	61,1	35,1	52,1
1953—57	41,5	54	37,7	41,7
1956—60	37,7	55,1	25	32,6

Forrás: Tárki

Először is világosan látszik, hogy az ötvenes évek elején a népesség templomjárásai a Horthy-korszak végéhez, ill. a koalíciós korszakhoz képest falun egyáltalán nem

változtak. A városokban viszont — minden előzetes várakozással ellentétben emelkedett a heti istentisztelet-járók aránya. Ez azt jelenti, hogy a frissen nagy tömegben beköltöző népesség átmenetileg hozza magával szokásait.

A 3000-es Tárki-minta segítségével arra is választ kaphatunk, melyik korcsoportban hányan járnak iskolai vagy templomi hittanra, illetve havonta néhányszor vagy gyakrabban istentiszteletre. (Templomi hittan a szó egyházi értelmében ekkor nincsen. Van viszont olyan rövid tanfolyam, amely pl. konfirmációra készít elő.) Megfigyelési csoportként ez alkalommal azt a tizenegy évfolyamot választottuk, akik 1949 és 1959 között voltak tíz évesek.

4. táblázat

Hittanra járás

Iskolai hittanra jár	74,7
Templomi hittanra jár	64,6
Legalább az egyik hittanra jár	87,7

Forrás: Tárki

5. táblázat

templom-látogatás

	Apa %-ban	Apa %-ban a ritkának a kevésbé ritkához való hozzászámolásával	Anya %-ban	Anya %-ban a ritkának a kevésbé ritkához való hozzászámolásával	Gyerek %-ban	Gyerek %-ban a ritkának a kevésbé ritkához való hozzászámolásával
Soha	27,7	27,7	14,6	14,6	8,1	8,1
Évente	11,4	39,2	6,8	21,4	4,4	12,6
Évente néhányszor	21,9	61	16,5	37,9	9,3	21,9
Havonta néhányszor	8	69,1	12,3	50,2	9,1	30,9
Hetente	27,1	96,2	39,8	90	59,8	90,7
Hetente többször	3	99,2	6,8	96,8	6,1	96,9
Naponta	0,8	100	3,2	100	3,1	100

Forrás: Tárki

Ha — egy nem közölt táblázatban — évről évre csúsztatásos korcsoportokban vizsgáljuk a fenti adatok összefüggését, kiderül, hogy a havi néhányszor vagy annál gyakrabban templomba járó csoport arányának csökkenésével jár együtt a leginkább az iskolai hittanra-járók arányának csökkenése. Ez azt jelenti, hogy bár igaz, hogy *míg az egyes konkrét években a politikai represszió hatására az iskolai hittanra járók aránya radikálisan lezuhanhatott, addig a teljes gyerekkorra, a teljes tanulókorra szóló „korcsoport visszaemlékezés” már azt tanúsítja, hogy a szekularizációval, a vallásos nevelés iránti egyéb igények csökkenésével párhuzamos az iskolai hittan csökkenése az ötvenes évek egészében.* (Nincs értelme ugyanis annak a feltevésnek, hogy a gyermek istentisztelet-látogatását ugyanolyan mértékben befolyásolta volna a pártállami „elvárás”, mint az iskolai hittanon való részvételt.) Másfelől azok a házaspárok, ahol mindkét fél legalább valamennyire templomjáró volt — azaz az apa évente legalább egyszer istentiszteletre ment — gyakorlatilag mind járathatták iskolai hittanra gyerekeiket. Ahol pedig csak az anya volt „vallásos” (azaz évente legalább egyszer istentisztelet-járó) azok a templomi hittannal pótolták ennek hiányát. (Nem feltétlenül marad mindez így: a hatvanas években az iskolai hittan aránya némileg gyorsabban csökken majd, mint a templomjáróké.)

Az iskolai hittant nem egyszerűen a Budapest—vidék dichotómia befolyásolja, hanem a települések mérete is. Ezt mutatja az alábbi táblázat, mégpedig külön az ötvenes évek eleji és végi megfigyelési időpontban.

6. táblázat

Az iskolai hittanra járás településtípusonként

	1949—1955	1956—1960
Ország	80,1	68,7
Budapest	57,5	44,0
Megyei városok	70,8	45,5
Egyéb városok	78,7	60,0
Kisebb települések	85,6	81,3

Forrás: Tárki

Ha elkészítjük a csúsztatásos táblázatunkat, s görbénket is, az egyik legfontosabb tanulságunk az lesz, hogy csak a város-falu különbség mutatható tisztán ki, a városméret nem igazán fontos. A vidéki nagyvárosok hittanjárását mutató vonal közelít a budapesti vonalhoz. Valamennyi városias településen a meredek csökkenés a hatvanas évekig tart.

Természetesen indokolt az apa iskolázottsága és a gyermek iskolai hittanjárása közötti összefüggés rekonstruálása. Itt azonban már az elemszám vészes csökkenése miatt az egész ötvenes éveket egyben kell megvizsgálnunk, s néhány iskolázottsági csoportot is össze kellett vonnunk.

7. táblázat

Az iskolai hittanra járás és az apa iskolázottsága

	Ország	Budapest
Kevesebb, mint 8 általános	85,3	82,3
8 ált.	73,6	51
„Szakmunkásképző”	64,6	48,9
Érettségizett	59,1	28,6

Forrás: Tárki

Az ötvenes években nagyjából két blokkot különböztethetünk meg: a hittant a kevéssé iskolázottak látogatják 75—85%-os arányban, bár a nyolc általánost, négy polgárit végzett apáknak Budapesten csak a fele járhatja hittanra gyerekeit. A „szakmunkásképző” és annál magasabb végzettségű népesség nagyjából egy tömbben, 60% körül áll. Megállapíthatjuk, hogy ez az összefüggés akkor is igaz, ha külön vizsgáljuk a falusi és a városi népességet.

A hittan körüli politikai konfliktusok a kortársak elől elfedték, hogy a hittanra járás csökkenése mögött nem (csak) politikai, hanem mélyebb társadalmi okok állnak: a szekularizáció növekedése.

AZ ÖTVENES ÉVEK BUDAPESTI SZÜLŐTÁRSADALMÁNAK TEMPLOMJÁRÁSI GYAKORISÁGA

A Mónus Alapítvány által készített kérdőív segítségével viszonylag széles skálán tudjuk elhelyezni a templomjárás gyakoriságát. Amikor kisebb társadalmi csoportokat

jellemzünk ugyanakkor kénytelenek vagyunk nagyobb világnézeti csoportokat megnevezni, s fordítva, ha részletesen – mintegy skálával – írjuk le a világnézeti csoportokat, általában csak nagyobb összevont foglalkozási és iskolázottsági csoportokat rendelhetünk hozzájuk.

A VILÁGNÉZETI CSOPORTOK KIALAKÍTÁSA

Amikor kettébontjuk a társadalmat vallásos és szekuláris blokkra, akkor az évente néhányszor (más megfogalmazásban: ünnepeken) templombajárókat és az ennél szorgalmasabb templomjárókat soroljuk a *vallásos* blokkhoz. Az ennél ritkábban és a sosem templomjárókat soroljuk a *szekuláris* blokkhoz. Az ünnepeken történő templomjárás ugyanis még jelent bizonyos rendszerességet, az egyházi társadalomba való némi integráltságot, az ennél ritkábban történő templomjárás viszont egyházi értelemben már semmit nem jelent. Válaszolás-lélektanilag egyébként is arról van szó, hogy egy szélsőséges alternatívákat is felvonultató szenzitív kérdésnél a „soha” válasz viszonylag nehezen születik meg, amit az mutat, hogy amikor (más kérdőívekben) a „ritkábban, mint évente” válaszlehetőség létezik, akkor az jelentős részben „átveszi” az „évente” kategória funkcióját egyes válaszadói csoportoknál.

Időnként szükség mutatkozik a *nem hívő* kategória elkülönítésére. Ez esetben csak azok kerülnek ide, akik sosem járnak templomba. (Ez esetben figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy a templomba sosem járók sem tekinthetők mind ateistának vagy nem hívőnek, s hogy a templomjárók között is találhatunk ateistákat.)

Időnként szükség mutatkozik az *egyházias* és vallásos dichotómia szembeállítására. Fő szabályként a hetente vagy annál gyakrabban templomjárókat tekintjük, nevezzük egyházasnak. Erre Budapesten azért van inkább módunk, mint az országos adatbázisokat használó kutatásoknál, mert a lakosság nagy többsége katolikus háttérű, s e felekezetenél a heti templomjárás valóban norma, míg a protestánsoknál ez nem feltétele az egyházas viselkedésnek.

A FOGLALKOZÁSI-ISKOLÁZOTTSÁGI CSOPORTOK KIALAKÍTÁSA

Az ötvenes években tízenéves gyerekek szülei esetében az iskolázottsági-társadalmi csoportok kialakítása nem könnyű feladat. A harmincas évekre – korábbi fejezetekben kialakított – csoportosítási gyakorlat éppoly aggályos lehet, mint a Kádár korszak végefelé (annak társadalmára) kialakított kategóriarendszer.

Az első probléma, hogy az 1945 előtt tízenéves emberek és az ötvenes években tízenéves emberek apjuk iskolázottságára eltérő érvényességgel emlékeznek vissza. A korábbi generáció esetében, amikor „nyolc általános” értéket találunk, szinte biztos, hogy négy polgáris végzettségről van szó. (Mint tudjuk ez Budapesten igen kiterjedt volt az 1910 után született nemzedékben.) A szakmunkásképző pedig nyilvánvalóan régi (hat elemire, polgárra épülő) tanonciskolai végzettséget jelent.

Az újabb generációnál a helyzet bonyolultabb. Először is e generáció már kora gyerekkora óta a nyolc osztályos általános iskoláról, mint normáról hall. E csoportban az emlékezet nyilván „rámozdul” a nyolc általános válaszalternatívára – ha nem tudja pontosan, hány osztályt végzett apja, csak annyit akar mondani, hogy kvázi a normának, a minimumnak

megfelelt, nem volt deviáns, stb. akkor is nyolcat választ ha az igazság éppen a hat elemi lenne.

További torzító körülmény, hogy az apák nemzedékében sokan már intragenerációs mobilitás keretében végezték el az általános iskolát. Azaz „a nyolc általánost végzett” csoport azokat is tartalmazza akik 1946 előtt polgárit végeztek, s azokat is akik már felnőttként 1945 után iratkoztak be az általános iskolába.

E generációnál a foglalkozási státusz és iskolázottság sokkal élesebben elválhat, mint az előzőnél és a következőnél. Tisztviselői létből (annak megfelelő végzettséggel) deklasszálódottak, önálló műhelyüket, kereskedésüket kényszerből feladottak növelik a munkásosztály sorait, másfelől felbukkannak a formális iskolai végzettséggel nem legitimált közép, sőt felsővezetők.

A BUDAPESTI APÁK TEMPLOMBA JÁRÁSÁNAK LEGFONTOSABB TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Az ötvenes években az apa templomjárás gyakoriságának társadalmi összefüggései sokkal inkább megváltoznak, mint a templomjárók nyers aránya a Horthy korszakban megfigyelthez képest.

8. táblázat

Milyen gyakran járt az apa templomba?

	Eset	%	valós %	összesített %
0 soha	215	36,8	40,2	40,2
1 évente	70	12,0	13,1	53,3
2 évente néhányszor	133	22,8	24,9	78,1
3 havonta néhányszor	55	9,4	10,3	88,4
4 hetente	62	10,6	11,6	100,0
Összesen	535	91,6	100,0	
Híányzó	49	8,4		
Mindössze	584	100,0		

(Mónus adatbázis)

A korabeli budapestiekre szűkített adatbázis tehát kb fele-fele arányban találta vallásosnak ill szekulárisnak a középkorú budapesti férfiakat. A szekuláris tömbön belül domináltak a templomba sosem járók, akik a népesség több mint harmadát tették ki, a vallásos tömbön belül kisebbségben voltak az egyházasak, a megfigyeltek alig tizedével. Ez azt jelenti, hogy a Horthy korszakbelihez képest az évi templomjáró csoportból mintegy 5 % a soha templomjárók közé „csoportosult át”, az egyházas blokk pedig mintegy felét elveszítette, s elsősorban az ünnepi templomjárók csoportja növekedett meg.

Ez az intézményes vallásosság, illetve a vallásosság, mint konvenció visszaszorulását jelzi. (A templomba sosem járás felvállalhatóbbá vált, s a heti templomjárás erősen normatív viselkedése ünnepnapivá alakult.)

Történt ez annak ellenére, hogy Budapesten megjelent a vidékről frissen betelepedett rétege.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy az egyes társadalmi csoportok milyen mértékben járnak templomba.

ISKOLÁZOTTSÁG

Elsőként az iskolázottsági tengely és a templomjárás gyakoriság összefüggését vizsgáljuk.

A nyolc osztálynál kevesebbet végzetek, akik a társadalom egyötödét jelentették és a nyolc általánost/négy polgárit végzetek, akik mintegy 17 %-ot, egyaránt 54-55 %-ban nem jártak templomba. Ez az arány az évente legfeljebb egyszer járókkal együtt egyaránt mintegy 60 %-ra nő. A társadalomnak az a negyede, akikre gyermekiek úgy emlékeztek, mintha szakmunkásképzőt végeztek volna – noha ez nyilvánvalóan lehetetlen, hiszen szakmunkásképző akkor még nem működött, de a csoport azért megragadható, a tanonciskolákat elvégzett képzett munkásokról van szó, - ennél még szekularizáltabbak. Igaz ugyan, hogy csak 47 %-ukról mondható, hogy sosem járt templomba, de ez az évente egyszer járókkal együtt hetven százalékra nő. (Az ipari középiskolát végzeteknek – akik kevesen voltak, - is kb. fele volt szekularizált.) (Mónus-adatbázis)

Éles fordulatot a gimnáziumot végzeteknél érzékelhetünk. E csoportba a népesség tizede tartozik. Itt mind a sosem járó, mind az évente egyszer járó csoportban az apák 14-15 %-át találjuk. A főiskolát végzetek csoportja ennél csak némileg szekularizáltabb, 16-17 %-kal a két csoportban. Az egyetemet végzeteknél a szekularizáció mintha lényegesen magasabb lenne: 28-29 %-uk található a két szekularizált csoportban. (Mónus-adatbázis)

Ha pusztán ezeket az adatokat látjuk, azt mondhatjuk, hogy az alsóbb iskolázottsági csoportok közül Budapest hagyományos szekularizált csoportja a szakmunkásság és az új rendszer elitje az értelmiség egyetemet végzett csoportjai mutattak olyan erős szekuláris nevelő példát gyermekeiknek, hogy a középkorú férfiak nem járnak templomba.

Külön is érdemes megvizsgálnunk a vallásosakat, ugyanis a vallásosság mértéke szempontjából is érdekesen hat az iskolai végzettség. A legiskolázatlanabb csoport vallásosainak nagyobbik része – a teljes csoport negyede – csak ünnepeken járt templomba, a nyolc általánost végzetek negyede viszont havonta néhányszor járt templomba. (Mónus-adatbázis)

A szakmunkásképzős csoport egyenletesebben 18-11 % os arányban oszlott meg az ünnepi és a heti templomjárás között. (Mónus-adatbázis)

A gimnáziumot végzeteknek - ahogy a korábbiakból következik – mintegy kétharmada tekinthető templomjárónak. Legerősebb csoportjuk (43 % -kal) havonta néhányszor látogatja a templomot, heti és ünnepenkénti tömbben egyaránt 14-15 %-ot találunk. Míg a főiskolát végzeteknél az ünnepi, addig az egyetemet végzeteknél a heti templomjárás dominál. (Mónus-adatbázis)

Azt mondhatjuk tehát, hogy a társadalomnak mind az alsó, mind a felső iskolázottsági csoportjaiban jellemző, hogy azokban a csoportokban, melyeket erős szekularizáció jellemez, inkább előfordul az erőteljes vallásosság is. (Kell tehát találnunk egy másik magyarázó összefüggést.)

Mindenesetre tény, hogy az egyház tanításainak (katolikus esetben) valóban megfelelő heti templomjárás – az egyetemet végzetek kevesebb, mint harmadát, az ennél kevésbé iskolázott – de még a régi rendszer úri rétegének számító réteg alig egyhatedét

jellemzi. A társadalom alján, ahol az erősen iskolázatlan csoportoknak közvetlen okuk nem nagyon lehetett a pártállam elvárásainak való megfelelésre a férfiak alig huszada volt egyházas. (Mónus-adatbázis)

Annak ellenére így volt ez, hogy ezt a bizonyos alsó csoportot jelentős részben nyilván azok képezték, akik vidékről jöttek fel.

9. táblázat

Az apa iskolai végzettsége és templomjárási gyakorisága

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		
1 kevesebb, mint 8 oszt.	55.4%	5.9%	25.7%	6.9%	5.9%	101	100.0%
2 8 ált.	54.5%	6.8%	6.8%	25.0%	6.8%	88	100.0%
3 szakmunkásképző	47.8%	22.4%	17.9%	7%	11.2%	134	100.0%
4 szakközépisk.	47.5%		52.5%			40	100.0%
5 gimnázium	14.3%	14.3%	14.3%	42.9%	14.3%	49	100.0%
6 főiskola	16.7%	16.7%	50.0%		16.7%	42	100.0%
7 egyetem	28.6%	28.6%	14.3%		28.6%	49	100.0%
	42.7%	13.9%	22.3%	10.1%	10.9%		100.0%
	215	70	112	51	55	503	

(Mónus-adatbázis)

FOGLALKOZÁS

Ha a foglalkozási beosztást vizsgáljuk önállóan értelmezendő, tehát az iskolázottsági sorral nem redundáns képet kapunk. Kiderül, hogy *az önálló kisegisztenciák, az önálló iparosok és kereskedők – együtt sem téve ki a társadalom tizedét – templomlátogatónak mondhatók.* A felső vezetők viszont – mind a 14-n a – szekulárisok csoportjába tartoznak, fele fele arányban eloszolva a sosem és az évente egyszer templomba menők között. A közép és alsó vezetők, a beosztott érettségizett szellemiek egyaránt kétharmadrészben a szekuláris csoportot erősítik. A szakmunkásoknak és a közvetlen termelésirányítóknak egyaránt mintegy 55% a tartozik a szekularizált oldalhoz, a betanított munkásoknak ezzel szemben csak egyötöde.

Ugyanakkor – ahogy az iskolázottság mértékéből korábban már következtethettük – a szakmunkásoknál erősebb a másik véglet is: ott van egytized felett a hetente templomjárók aránya. (Mónus-adatbázis)

Legfeltűnőbb, hogy a beosztott diplomások az egyetlen csoport, melynek kétharmada a vallásos oldalhoz tartozik, sőt 56 % heti templomjáró. A heti templomjárás egyharmad részben jellemző az alsó vezetőként jellemzettekre is. (Mónus-adatbázis)

Azt mondhatjuk tehát, hogy *a társadalom alsóbb csoportjaiban a magánszféra kisegisztenciái maradtak viszonylag nagyobb arányban templomjáró emberek.* (A munkahely tulajdonáról szóló kérdés is ezt támasztja alá. A saját magukat munkáltatóknak 60 %-a tartozik a vallásos tömbhöz, ezen belül az ünnepeken templomjárók aránya csak 10 %. Az állami alkalmazottaknak viszont a fele vallásos, s ezen belül több, mint 27% csak ünnepeken jár templomba.) (Mónus-adatbázis)

A vallásosság ill. megjelenítése – a közhiedelemmel talán ellentétben - nem volt akadálya az alsó vagy középvezetővé válásnak sem, a középvezetői státuszban azonban az ember már „jobban tette”, ha ritkábban járt templomba, a felső vezetők pedig már átkerülnek a szekuláris tömbbe. A diplomások valószínűleg éppen aszerint oszlanak két csoportra vallásossági szempontból, hogy beosztott diplomásként vagy valamiféle vezetőként tevékenykednek. A beosztott diplomások számára semmilyen értelemben nem tűnik tilosnak vagy akadályozottnak a templomjárás.

A nagyobb termelő ágazatok között az építőipar volt leginkább szekularizáló hatású az itt dolgozóknak ugyanis háromnegyede tartozott a szekuláris tömbhöz, sőt kétharmaduk sose ment templomba. Az ipar többi részében, illetve a szolgáltató ágazatokban fele-fele arányban voltak vallásos és szekuláris emberek. (Mónus-adatbázis)

A hatalom és a templomjárás „egymást helytelenítő” mivoltát mutatja, hogy a szellemi foglalkozások jellegzetes „terepi” között *a közigazgatás kétharmadrészt a szekuláris oldalon helyezkedik el.* Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a pedagógustársadalom több mint fele a heti templomjáró, harmada a havonta néhányszor járók tömbjét erősítette, s kevesebb, mint tizedük tartozott a szekularizált tömbhöz. (Mónus-adatbázis) Ez azt jelzi, akárcsak korábban a beosztott diplomásokról tett megállapításunk, hogy a szellemi életben is vannak sajátos helyek, ahol a vallásos – és vallásosságukat vállaló - férfiak továbbra is koncentrálódhatnak. *Az iskola még sokkal inkább magán viseli, hogy a Horthy korszakban a kifejezetten vallásos emberek gyűjtőhelye volt, mintsem azt, hogy a világnézeti forradalom színhelye.*

A beosztottak száma egy olyan rendszerben, ahol az nem szükségképpen függ össze sem az iskolai végzettséggel, se az anyagi helyzettel önállóan is érdekes mutató. Az egyetlen beosztottal sem rendelkezők 42 %-áról mondható el, hogy sosem járt templomba és 11,5 %-áról, hogy évente. Azaz –és ezt figyelhetjük meg a közbülső kategóriákban is a beosztottal nem rendelkezők, akik a társadalom 72 %-t jelentették, némileg többen voltak még mindig a sosem járók között, mint a beosztottal rendelkezők. Ugyanakkor az évente egyszer járókkal összevonva a két csoport kb egyenlő méretű. (Mónus-adatbázis)

A másik végponton a beosztottal rendelkezőket mind a heti, mind a havonta néhányszori templomjárás inkább jellemzi, mint a beosztott nélkülieket. (Mónus-adatbázis)

Ha a beosztottal rendelkezést önmagában társadalmi hierarchia tényezőnek tekintjük, azt mondhatnánk, hogy az ötvenes évek minden olyan nyomástényezője ellenére, mely a nem hívőségüket deklaráló embereket emelte vezető pozícióba a társadalom nagyobb tömegeinél ez még nem érzékeltette hatását a hierarchiában.

FELEKEZET

A felekezeti hovatartozás szempontjából megjegyzendő, hogy a református apák szekularizáltabbak. Igaz ugyan, hogy mind a református, mind a katolikus apáknak mintegy harmada tartozik a templomba sosem járók közé, de ezt azután a reformátusok további egyharmadának éves templomjárása egészíti ki. A katolikusoknál e szám viszont csak 11 %. A másik végponton, ha a heti és a havonta néhányszor történő templomjárást együtt tekintjük, hasonló a helyzet a katolikusoknak ugyanis negyedét a reformátusoknak viszont csak 18 %-át jellemzi ez. (Mónus-adatbázis)

10.táblázat

Az apa felekezete és templomjárasi gyakorisága

a. variáció: a kisebb felekezetek elhagyásával

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		
1 római kat.	34.4%	10.8%	29.8%	14.1%	10.8%	389	100.0%
3 református	31.1%	37.8%	13.5%		17.6%	74	100.0%
	35.9%	14.0%	26.7%	11.0%	12.4%		100.0%
	179	70	133	55	62	499	

(Mónus-adatbázis)

b. variáció: a felekezeti tömbök kreálásával

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		
1.00 katolikus	36.3%	10.5%	29.0%	13.8%	10.5%	400	100.0%
3.00 protestáns	34.1%	31.8%	11.4%		22.7%	88	100.0%
6.00 egyéb és izr	36.4%		63.6%			11	100.0%
	35.9%	14.0%	26.7%	11.0%	12.4%	499	100.0%
	179	70	133	55	62	499	

(Mónus-adatbázis)

ÉLETKOR

Az apák életkora – előzetes hipotézis szerint – kétféle értelemben is érinthette templomjárasi gyakoriságukat. Egyrészt azért, mert a fiatalabbak életüknek már nagyobb részét töltötték a társadalmi szekularizációt jelentő háború, s az 1945 és 1948 között ha nem is hivatalos de legitim ateizmus hatása alatt, mint az idősebbek. Másrészt pedig azért, mert a kifejezetten időseknél az idősebb korban mindenféle oknál fogva általában előretörő vallásosság érezteti hatását, harmadrészt pedig azért, mert a vallásosság esetleges eltitkolásának, a szekuláris viselkedésnek az előnyeit potenciálisan hosszabban élvezhette (az életpálya egészére inkább kihatónak vélhette) egy fiatalabb, mint egy idősebb ember. Az adatokban persze ezeket a hatásokat csak úgy próbálhatjuk szétválasztani, hogy többféleképpen csoportosítjuk az apákat. Akárhogyan csoportosítjuk az apák születési időpontját, azt találjuk, hogy minél később született az apa annál nagyobb arányban emlékeznek rá úgy, hogy évente vagy sosem járt templomba, s a másik végponton a heti templomjárás valószínűségének csökkenése tapasztalható.

Valószínűleg tehát az ötvenes évek előrehaladtával a korábbi templomjárók is egyre kevésbé látogatták a templomot, de az is igaz, hogy a fiatalabbak kevésbé, mint az idősebbek. (Mónus-adatbázis)

A nyilvánvalóan csökkenő represszió ellenére az 1956 utáni időszakban megfigyelt apák látványosan szekularizáltabbak, vallásosságuk pedig kevésbé egyházas, mint a Rákosi korszakban...Mi több, az idő előrehaladtával növekvő szekularizáció még akkor is érzékelhető, ha a fiatalabb ill. az idősebb apákra külön is megvizsgáljuk az összefüggést...

11. táblázat

Milyen gyakran járt az apa templomba az ötvenes évek elején és végén

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	
1950-1956-os megfigyelés	30,9%	15,1%	30,9%	5,8%	17,3%	278
1957-1960 as megfigyelés	50,2%	10,9%	18,3%	15,2%	5,4%	257
	215	70	133	55	62	535
	40,2%	13,1%	24,9%	10,3%	11,6%	100,0%

(Mónus-adatbázis)

12. táblázat

Milyen gyakran járt az apa templomba az ötvenes évek elején és végén – az apák életkorával összevetve

		0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	
1901-1910-ben született apák	1950-1956 os megfigyelés	8,9%	21,8%	52,4%		16,9%	124
	1957-1960 as megfigyelés	12,8%	35,9%	33,3%		17,9%	39
	összesen	9,8%	25,2%	47,9%		17,2%	163
1911-1920-ban született apák	1950-1956 os megfigyelés	40,6%	11,3%	15,8%	12,0%	20,3%	133
	1957-1960 as megfigyelés	46,8%	11,3%	27,4%	8,9%	5,6%	124
	összesen	43,6%	11,3%	21,4%	10,5%	13,2%	257

(Mónus-adatbázis)

Az apák templomjárásának *társadalmi* összefüggései után nyilván azt is érdemes megvizsgálnunk, hogy *a vallásos nevelés* egyéb mozzanatai milyen összefüggésben állnak a templomjárás gyakoriságával. Több vallásos nevelési információt is ismerünk: a templomi és iskolai hittanjárást, a gyermekistentiszteletlátogatást ill. a nevelés vallásos mivoltára történő visszaemlékezést. (Mónus-adatbázis)

AZ APÁK TEMPLOMJÁRÁSA ÉS A GYEREK HITTANJÁRÁSA ÉS „VALLÁSOS NEVELTETÉSE”

A hittanra sehova sem járó gyerekek – a korabeli gyerekek vagy egyötöde – háromnegyedének az apja sosem járt templomba, egyötöde évente egyszer, s mindössze 7%-a volt vallásosnak tekinthető. Azaz a hittanból való teljes „kizártság” több mint 90 %-ban azoknál a gyerekeknél volt meg, akik apjuktól *amúgy is* a templomba nem járás mintáját látták.

Fordítva viszont: a valamilyen hittanban résztvevők apjának harmada sosem járt templomba, további tizede pedig csak évente. (Mónus-adatbázis) Úgy tűnik tehát, hogy *a*

„hittanosok” között sokkal több lát apjától szekuláris viselkedési mintát, mint ahányan a hittanra nem járók közül vallásos viselkedési mintát láthatnak. Mindazon nyomás ellenére, amit a rendszer a vallásos nevelés ellen kifejtett a szekularizációs minta erősebben hathatott szekularizálóan, mint „a számításból”, „kalkulációból”, az állami minta követéséből eredő szekuláris nevelés.

Az iskolai hittanra járók és nem járók apáinak egyaránt a fele tartozik a szekuláris és vallásos tömbhöz, bár ezen belül nagy a különbség: *az iskolai hittanra nem járók apáinak nem kevesebb, mint 46 %-a sosem megy templomba.* A másik végponton azonban nincsen különbség. Sokkal nagyobb a különbség a templomi hittan esetében, hiszen a templomi hittanra gyereket nem járatók – a társadalom negyede - 90 %-ban a szekuláris oldalhoz tartoznak. A társadalom háromnegyede járatja még templomi hittanra gyereket, s e tömb 37 %-a szekuláris, 28 %-a pedig sosem megy templomba. (Mónus-adatbázis) Tehát *a templomi hittant még azok is igen nagy számban vették igénybe akik maguk nem voltak templomjárók.*

A gyermekmisére, gyermek-istentiszteletre sosem, vagy évente járó gyerekek apái kivétel nélkül a teljesen szekularizált csoportba tartoztak. Az ennél gyakrabban gyermekmisére járók apái között viszont vagy negyven százaléknyi szekularizáltat (26 % teljesen szekularizáltat) találunk. Ez azt jelenti, hogy akárcsak a hittan vonatkozásában, itt is *erősebb a gyerekek vallási aktivitásra küldése, mint az apa vallási aktivitása.* Másfelől viszont az 528 apa közül *egyetlen egy sincs,* aki maga akárcsak a legkisebb mértékig templomjáró lenne és gyereket ennek ellenére nem küldené templomba. S még a gyereket havonta néhányszor vagy gyakrabban templomba küldők között is negyven százaléknyi szekularist találunk. (Mónus adatbázis) *Azaz, ha olyan társadalmi csoportot keresnénk, amelyik maga templomjáró ugyan, de „az iskolán keresztül érvényesülő kommunista világnézeti terror hatására” gyereke vallásos neveléséről lemondana: nem találunk ilyet.*

A felvételben olyan kérdés is volt, hogy vallásosan nevelték-e a gyermeket. Az erre való visszaemlékezés nyilvánvalóan szubjektív.

E szubjektív „gyermeki” megítélés szerint azoknak, akik nem nevelték vallásosan gyereket – a népesség, mintegy 40 %-a – mintegy háromnegyede szekularizált volt. Bár kétségtelen: e csoport tizede saját maga havonta néhányszor vagy gyakrabban járt templomba.

A vallásosan nevelők között azonban nagyobb az ellentmondás: itt ugyanis a vallásosan nevelők negyede sosem járt apaként templomba további 12 %-a csak évente egyszer. (Mónus-adatbázis)

Úgy tűnik a gyerekek szubjektív visszaemlékezése szerint – *a vallásos családokban inkább előfordult, hogy nem vallásosan nevelték őket, minthogy ne jártak volna templomba, vagy hittanra.*

Ez arra utal, hogy a vallásos családok tágabb környezetében megfogalmazódó elméleti elvárások (olyan normák, melyet a gyerek pl. nagyszülőknél láthat) vallásosságukat tekintve meghaladják a család tényleges vallásos viselkedését. A gyermeki templomjárás és a hittanjárás el nem maradása, a szülők rendszeres templomjárása – vallásos nevelés nélkül tulajdonképpen olyan élethelyzetre utal, *amikor a formális vallásosság erősebb, mint a szubjektíven megélhető.* Ez azt mutatja, hogy miközben az állami és nyilvános elvárás az a valós világnézeti helyzetből kikövetkeztethető spontán igénynél szekularisabb nevelést követelt meg, addig a formális vallásosság – bizonyos társadalmi csoportokban továbbra is erősebb volt.

A BUDAPESTI PROLETARIÁTUS TEMPLOMJÁRÁSI GYAKORISÁGA

A Mónus-féle adatbázis segítségével csak arra nyílik lehetőség, hogy a legnagyobb megragadható csoportot a budapesti munkásságot vizsgáljuk meg külön. Láthattuk, hogy a budapesti proletariátus erősen megosztott. Ezért elsőként a budapesti proletariátuson belül érvényesülő tényezőkre fordítjuk figyelmünket.

E célból a különféle munkáskategóriákat összevontuk.

A csak rájuk elvégzett számításból kitűnik, hogy míg az elemi iskolai, illetve szakmunkásképzős végzettségű – pontosabban annak mondott - apák körében többségben vannak a szekuláris oldalhoz tartozók, s a kisszámú ipari középiskolát végzett is ide tartozik, addig a gimnáziumi érettségivel, illetve ennél magasabb végzettséggel rendelkezők alig negyede tartozik ide. (Mónus-adatbázis) Valószínűsíthető tehát, hogy azok, akik az 1944-45-ös illetve az 1948/49-s rendszerváltás következtében kerültek proletársorba, nem szekularizálódtak „hozzá” a munkásosztályhoz. Ugyanakkor nem is őrizték meg a heti templomjárással kapcsolatos normákat: lényegében kivétel nélkül az ünnepi templomjárók közé kerültek.

13. táblázat

A budapesti proletariátus iskolázottsága és templomjárási gyakorisága

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		
1 kevesebb, mint 8 oszt.	56.2%		29.2%	7.9%	6.7%	89	100.0%
2 8 ált.	50.7%		8.7%	31.9%	8.7%	69	100.0%
3 szakmunkásképző	46.5%	20.2%	21.1%		12.3%	114	100.0%
4 szakközépisk.	63.2%		36.8%			19	100.0%
5 gimnázium		100.0%				7	100.0%
6 főiskola			100.0%			14	100.0%
7 egyetem			100.0%			7	100.0%
	47.0%	9.4%	26.3%	9.1%	8.2%	319	100.0%
	150	30	84	29	26	319	

(Mónus-adatbázis)

A proletariátuson belül vizsgálva a kérdést, a beosztottakkal rendelkezők már nagyon kevés kivétellel a teljesen szekularizáltak közé tartoztak. Valószínűleg arról van szó, hogy brigádvezetői és hasonló funkciókat a problematikus „származásúak” illetve „előéletűek” az ötvenes években még kevésbé kaphattak, mint szakértelmiségi funkciókat. Míg ugyanis a szakértelmiségi funkciók esetében a „termelési érdek” indokolhatta a problematikus személy ideiglenes megtűrését – legalábbis „addig, míg nem lesz elegendő népi káder”, addig a hagyományos nagyipari proletariátus – még a káderkiemelések után is – elégséges tömeget jelentett a brigádvezetői-művezetői kiválasztáshoz.

A tény, hogy a beosztottal rendelkező proletárok kevésbé vallásosak, mint a viszonylag iskolázott proletárok épp ezt tükrözi: az előbbi esetben a hagyományosan szekularizált nagyvárosi munkásság középnemzedékéről, az utóbbi esetben a keresztyén középosztály, illetve egykori önálló kiségzisztenciák munkássorba kényszerített tagjairól van szó. Ráadásul az új rendszer ideológiai „követelményeinek” spontán vagy tudatos követése is valószínűbb az első, mint a második csoportnál. Az első csoport élménye – minden fenntartás ellenére – mégiscsak az, hogy az új rendszer felfelé mozdította őt a pályán, „érdemes” az új

rendszer ideológiájával azonosulni, a pártiskolák és szakszervezeti iskolák tananyagait mint az igazság forrását elfogadni – s „nem érdemes” saját tanulmányait, karrierben is visszajelzett „ideológiai fejlődését” templomba-járással „veszélyeztetni”, önmagáról a kompromittáló vallásossági képet sugallni, vagy akár csak a saját gondolatait „megzavarni”. A másik csoport esetében viszont eleve – mármint 1944 ill. 1948 előtt is - inkább szokás volt a templomba járás, a személyes életpálya szempontjából gyűlölt új rendszer hivatalos ateizmusa még fokozta is a vallásos intézményrendszer iránti szimpátiát. A hagyományos hivatali körükből kihullott emberek számára – miután a civil társadalom intézményei eltűntek, az egyesülési jog erősen korlátozódott, az egyesületek még rejtetten sem jelenthettek származási és értékközösséget az osztályidegenek számára, sőt még a gyülekezés (akár magánlakásokban történő) gyakorlása is problematikussá és gyanússá válhatott – a templom még akkor is vonzó közösségi hely lehetett, ha egyébként korábban nem nagyon tekintették magukat vallásos embernek, s inkább terhesnek érezték a templomjárás „társadalmi kötelezettségét”.

A proletariátuson belül a katolikusok szekularizáltabbak. A református munkások kevesebb, mint negyede a katolikus munkások fele tartozik a szekularizált tömbhöz. A vallásos oldalon pedig a templomjáró katolikusok elsőprő többsége ritkábban járt templomba mint hetenként, a református munkásoknál viszont ez a jellemző (61 %-ra kiterjedő) templomjárási forma. *A reformátusok intenzívebb templomjárása nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy magasabb közöttük az első generációs budapestiek aránya.* (Mónus adatbázis) (A gyors iparosítás Kelet- Magyarország falvaiból szívott fel jelentős csoportokat, akik nemcsak paraszti családokból jöttek, de maguk is életük első évtizedeiben a parasztsághoz vagy az agrárproletariátushoz tartoztak.)

Az alacsony gyerekszámú – maximum egy-két gyerekes családokban a szekularizáltak aránya számottevően magasabb. Valószínűleg ugyanerről a jelenségről – a vidéki háttérű illetve többedik generációs budapesti szakmunkásság különbözőségéről van szó ebben az esetben is.

A munkások egyes csoportjai közötti vallásosság-különbség legalapvetőbb és legjobban megragadható okaként különböző származásukat tekinthetjük.

Sajnos a fenti nézetek – az apa eredeti társadalmi csoportjáról közvetlenül nem ellenőrizhetők, mert az adatbázis az apa foglalkozását hangsúlyozottan csak egyetlen időpontra az interjúalany 10 éves kora időpontjára határozza meg. Ugyanakkor viszont vannak adataink a nagyapa foglalkozásáról.

A nagyapák foglalkozása szerinti vallásossági sorrend a következő: a proletariátus két csoportja tekinthető nagyon vallásosnak. Az egyik, akiknek a szülei *nem fizikai* munkát végeztek, ők valószínűleg az 1945 előtti középrétegek azon gyermekei, akik – a rendszer megkülönböztető politikája miatt vagy más okból lesüllyedtek, azaz fizikai munka végzésre kényszerültek. Ennek ellenére ők megőrizték a vallásossággal kapcsolatos társadalmi szokásaikat. Valószínűleg ugyanilyen oka van, hogy az egyéb csoportba – vagyonukból élő stb. – tartozó apák ötvenes években munkássorban lévő fiai is a vallásos tömbhöz sorolhatóak. (Mónus adatbázis)

A paraszti háttérrel érkezők hasonlóképpen vallásosak. Náluk valamivel kevésbé, de még mindig közel háromnegyed részben vallásosak a mezőgazdasági munkások Budapestre költözött gyermekei. (Mónus adatbázis).

A hagyományos városi kistulajdonosok fiainak kétharmada vallásos.

Kevesebb, mint egyharmada vallásos viszont a (legalább) második generációs munkásoknak. Hasonlóképpen alacsony a vallásosak aránya azoknak az apáknak körében, akiknek gyermekei nem tudják megmondani mivel foglalkozott apai nagyapjuk. Feltételezhetjük, hogy a családi hagyományban jobban él abban az esetben, ha a

nagyszülőknek volt kis földje, önálló üzlete, hivatala, mintha különféle helyeken dolgozó alkalmi, vagy segédmunkás volt a nagypapa.

14. táblázat

Az apai nagypapa foglalkozása és a munkásosztályhoz tartozó apák templomjárás gyakorisága

	1.00 nem jár	3.00 jár		
2 önálló paraszt		100.0%	12	100.0%
3 önálló nem mg.	35.0%	65.0%	20	100.0%
4 mg. munkás	27.1%	72.9%	48	100.0%
5 nem mg. munkás	69.6%	30.4%	46	100.0%
6 nem fizikai		100.0%	15	100.0%
7 egyéb		100.0%	14	100.0%
9 nem tudja	63.8%	36.2%	58	100.0%
	41.8%	58.2%	213	100.0%
	89	124	213	

(Mónus adatbázis)

A BUDAPESTI ANYÁK TEMPLOMBA JÁRÁSÁNAK LEGFONTOSABB TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ 1950-ES ÉVEKBEN

A vallásszociológia egyik legelterjedtebb megfigyelése szerint a nők intenzívebb templomjárók, mint a férfiak. Ez az adatbázis sem mutat mást.

15. táblázat

Anya milyen gyakran járt templomba

	Eset	%	Valós %	Összesített %
0 soha	143	24,5	25,2	25,2
1 évente	34	5,8	6,0	31,2
2 évente néhányszor	93	15,9	16,4	47,5
3 havonta néhányszor	142	24,3	25,0	72,5
4 hetente	115	19,7	20,2	92,8
5 hetente többször	41	7,0	7,2	100,0
Összesen	568	97,3	100,0	
Hiányzó	16	2,7		
	584	100,0		

(Mónus adatbázis)

Míg az apák harmada, addig az anyáknak negyede sosem járt templomba, így a szekuláris tömb az apáknál több, mint 53 % , az anyáknál alig 31 %. A másik végponton 7,5 %-nyi anya gyakrabban, mint hetente megy templomba, de a heti templomjárók a populáció egyötödét teszik ki. A nőknek tehát több mint negyede egyházas. A férfiaknál ugyanez a tömb kevesebb, mint 12 %-ot tett ki. (Mónus adatbázis)

Ráadásul az egyháziashoz közelálló havi néhányszori templomjárás további 24 % ot tesz ki a hölgyeknél, még a férfiaknál ez is csak 10 % (Mónus adatbázis)

Nyugodtan megállapíthatjuk, nemcsak az igaz, hogy a szekuláris férfiak többen vannak, mint a szekuláris nők, de az is, hogy a vallásos tömbön belül is egyházasabbak a nők, s míg félezer visszaemlékezőből egy sem akadt aki a hetenkéntinél gyakoribb apai templomjárásra emlékezett volna, az anyáknak egy érzékelhető csoportját mégiscsak jellemezte ez a rendkívüli vallásosság.

A szülők generációjáról lévén szó, ahol a nők átlagosan nyilvánvalóan fiatalabbak, mint a férfiak, e különbség mögött nem vélelmezhetjük sem az özvegyek magas számát, sem a hajadonokkal szemben érvényesülő szülői/társadalmi nyomást, sem hasonló, az egész népesség esetén megszokott „externális” magyarázatokat. Egyértelmű, hogy itt a nagyjából azonos korú és ugyanazon házaspárok két felét képező férfiokról és nőkről van szó.

E nőkről sok mindent tudunk – például, hogy kisebb arányban aktívak, mint férjeik, s hogy iskolázatlanabbak. Az első kézenfekvő hipotézis, hogy az anyák magasabb vallásossága alacsonyabb iskolázottságukkal, pontosabban a kevéssé iskolázott csoportok magasabb létszámával függ össze.

ISKOLÁZOTTSÁG

A nagyon iskolázatlan (8 eleminél kevesebbet végzett) anyáknak mintegy harmada sosem járt templomba, így a szekuláris tömb az alsó csoportban negyven százalék. A nyolc elemi / 4 polgári végzett hölgyek esetében pedig ennél kevesebb alig húsz százalék. Mindkét érték alacsonyabb a férfiaknál megfigyelhetőnél, s a „szakmunkásképzőt” végzeteknél is csak negyven százalék. Míg tehát a férfiaknál a társadalom aljáról a szakmunkások felé haladva a szekularizáltak aránya növekszik, addig a hölgyeknél ez részben csökken, részben szinten marad. A magyarázat valószínűleg az, hogy a férfi szakmunkásoknál az ekkor már széles körben elterjedt négy polgári végzettség még nem mozdított ki a szakmunkás létből, addig a nők esetében a lánypolgári már a középrétegek vallásosabb mintáit közvetítette. (Mónus adatbázis)

A szakmunkásnők megint csak szekularizáltabbak a nők átlagánál, de közel sem annyival, mint a férfiak esetében.

Az érettségizett nőknek harmada tartozott a szekuláris oldalhoz. (Mónus adatbázis)

A nők szekularizációja tehát a férfiakétól némiképp eltérő mintát követ. Kétségtelen ugyan, hogy a szakmunkások itt is szekularizáltabbak az átlagnál, de e különbség jóval kisebb.

FOGLALKOZÁS

Az iskolázottságnál sokkal markánsabb a munkavállalás és a vallásosság összefüggése.

A teljes munkaidőben dolgozó anyák sokkal szekularizáltabbak, mint az átlag, több mint negyven %-uk tartozott a szekuláris tömbhöz. A dolgozók közül viszont legnagyobb arányban – 77 %-ban – az építőiparban dolgozó nők szekularizáltak. Nagyon szekularizáltak számítanak a kulturális vonalon dolgozó nők is (itt egyfelől a művelődési házak személyzetéről lehet leginkább szó, akikkel kapcsolatban ez elvárás volt, másfelől pl a

színészekről, s hasonló csoportokról, melyek már 1945 előtt is szekulárisnak számítottak.) (Mónus adatbázis)

A nők között is a munkások számítottak legszekularizáltabbnak. Még pedig úgy, hogy a szakmunkások és a közvetlen termelésirányítók egyaránt közel 60 %-a sosem járt templomba, ez az évenként templomba járókkal együtt a 70 %-nak is fölé került. A segéd és betanított munkások körében ezzel szemben a templomba sosem járók mindössze 30 %-nyit jelentettek, s ez az évente járókkal együtt sem ment 40 % fölé. Feltételezhetjük, hogy e segéd és betanított munkásnők között több az első generációs városi, 45 előtt a szociáldemokrata nőmozgalmak látókörén kívüli személy, mint a szakmunkásnők között. (Mónus adatbázis)

A munkásosztályon kívüli nőcsoportok kevésbé szekularizáltak: a beosztott diplomások harmada, a nem diplomás szellemiek negyede, a kisegyzisztenciák tizede volt szekularizált. (Mónus adatbázis)

A vagyoni helyzettel is összefügg a templomjárás gyakoriság. A templomba egyáltalán nem járók aránya az egyszobás lakásban élők esetében jelent 29, a két és háromszobás lakásban élők esetében 25 %-ot, az ennél nagyobb lakásban élőkénél a nők kivétel nélkül templomjárók. A szélesebb szekuláris csoportot tekintve a két szobásnál kisebb, illetve nagyobb lakásban élők jelentik a két jól megragadható csoportot. Azaz az egzisztenciális helyzet jelzésére Budapesten jól használható lakásméret a felsőbb osztályok intenzívebb templomjárását jelzi. *A kitelepítések, illetve lakáskiutalások ezt az alapvető társadalmi vonalat nem tudták megváltoztatni.* (Mónus adatbázis)

FELEKEZET

A reformátusok sokkal kevésbé szekularizáltak, mint a katolikusok. A katolikusoknak mintegy 30 %-a a reformátusoknak alig 13 % a tartozik a szekularizált tömbhöz. Az egyházas végponton ugyanakkor megegyezés van egyaránt 27-29 % tekinthető heti vagy annál gyakoribb templomjárónak. Egyébként a hetenkéntinél *gyakoribb* templomjárás csak a katolikusoknál fordul elő, a csoport 8%-a erejéig.

A szekularizáltak arányában változatlan marad az eltérés, ha vidékről felköltözötteket és a városiakat vizsgáljuk. (Mónus adatbázis)

ÉLETKOR

Akárcsak a férfiaknál a fiatalabb generációkban egyre több szekularizáltat, sőt templomba egyáltalán nem járókat találunk. Az 1906-1915 ben születettek között még csak 10, a tiz évvel fiatalabbak között már 29 a legfiatalabb korcsoportban pedig 61 % aki sosem ment templomba, ezt az első két korcsoportban 6-7% os évi templomjáró blokk egészíti ki. A másik végponton a heti templomjárók körében a legidősebbek 45 % os templomjárása 20 % ra csökken s ott stabilizálódik.

A megfigyelési időszak kettéosztásával pedig azt állapíthatjuk meg, hogy a nyilvánvalóan nagyobb represszió ellenére az 1950 es évek első felében az egyházasak és szélesebb értelemben vett vallásosak aránya magasabb a tágabban és a szűkebben vett szekulárisok aránya pedig alacsonyabb volt, mint az ötvenes évek második felében.

16. táblázat

Az anya templomjárási gyakorisága a megfigyelési időszak elején és végén

	0 soha	1 év- ente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 he- tente	5 hetente többször	
1950-1956-os megfigyelés	19,1%	7,1%	19,1%	17,0%	28,3%	9,5%	283
1957-1960-as megfigyelés	31,2%	4,9%	13,7%	33,0%	12,3%	4,9%	285
	143	34	93	142	115	41	568
	25,2%	6,0%	16,4%	25,0%	20,2%	7,2%	100,0%

(Mónus adatbázis)

A FÉRJ FOGLALKOZÁSA

Teljes joggal feltételezhetjük, hogy az anyák templomjárására leginkább az a társadalmi státusz hat, melyet férjeik révén érnek el.

17. táblázat

Az apa beosztása és az anya templomjárási gyakorisága

	0 soha	1 év- évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 he- tente	5 hetente többször	
1 egyéni gazda		100,0%					6
2 iparos				30,4%	69,6%		23
3 kereskedő				100,0%			21
4 szolgáltató	50,0%				50,0%		12
12 közv. term. ir.	61,5%		13,5%		13,5%	11,5%	52
13 szakmunkás	20,3%	5,7%	28,5%	26,0%	13,8%	5,7%	123
14 bet. munk.	12,1%	6,5%	29,0%	27,1%	12,1%	13,1%	107
15 segédmunkás	38,9%			61,1%			36
16 felső vez.	50,0%				50,0%		14
17 közép vez.	39,1%			15,2%	30,4%	15,2%	46
18 alsó vez.			50,0%		50,0%		14
19 beo. dipl.				16,0%	84,0%		25
20 beo. éretts. szell.	33,3%	16,7%	16,7%	33,3%			42
21 beo. nem éretts. szell.	36,8%		31,6%	31,6%			19
	25,2%	5,0%	17,2%	26,3%	20,0%	6,3%	540

(Mónus adatbázis)

Kifejezetten egyházasnak tekinthetők a kisegyzisztenciák és a beosztott diplomások feleségei. A vezetők, szellemiek, és munkások feleségei egyaránt kb. felerészben tekinthetők egyházasnak. A másik oldalról, a szekularizáció felől tekintve, a klasszikus munkásosztályon belül a közvetlen termelésirányítók feleségei a legszekularizáltabbak.

A szakmunkás és közvetlen termelésirányító családfőjű családoknak harmada képviselt egyértelmű szekuláris magatartást és ötöde képviselt kifejezetten egyházas magatartást.

A kisegyzisztenciák családjában viszont egyáltalán nem találkozzunk szekularizált magatartással s mintegy egyötödük egyházas.

A segéd munkásoknál egyötöd volt teljesen szekularizált, s mintegy 1/20 uk tartozott az egyházas tömbhöz.

Ha mármost a házaspárok vallásos viselkedését vizsgáljuk az alsóbb társadalmi csoportokban akkor a kiségzisztenciák igen kiterjedt de nem feltűnően mély vallásosságát, a segéd munkásoknál pedig az egyházas viselkedésük feltűnően alacsony arányát említhetjük meg.

18. táblázat

Alsóbb társadalmi csoportokba tartozó házaspárok vallásossága

	Egyházas	Kissé vallásos	Szekuláris
Szaktanácsos	20	47	33
Kiségzisztencia	18	82	0
Segéd munkás*	6	76	27

*A segéd munkások és betanított munkások közül ez alkalommal csak azokat vontuk be a számításba akik nem rendelkeztek érettségivel.

KITEKINTÉS : VIDÉKI ÉS BUDAPESTI PROLETARIÁTUS

Míg a budapesti proletariátus több, mint kétötöd addig a vidékiek csak negyede nem járt soha templomba. A vidéki szekularizált blokk az évi egyszer járókkal együtt is ugyanennyire marad le a budapestitől. Ugyanakkor a vidéki proletariátusnak ugyanolyan kicsiny (10 % alatti) csoportja ami hetente templomba megy mint Budapesten.

Ezek a megfigyelések a katolikus és református vallást követőkre nem egyformán igazak. A reformátusok esetében fordítva áll a helyzet a vidékiek szekularizáltabbak.

A vidéki városi proletárfeleségek 26:15 arányban kevésbé ateisták, mint a budapestiek s ez a teljes szekuláris tömbre 31: 26-ra változik. Itt a másik végponton is jól érzékelhető a különbség, azaz a legalább heti templomjárás tekintetében 36:20 arányban vezet a vidék. Egyértelmű tehát, hogy a budapesti proletariátus – mindkét szülő vonatkozásában - szekularizáltabb mintát mutat gyermekeinek, mint a vidéki. Ugyanakkor a férfiaknál az egyházas viselkedés már egyformán kevésbé jellemző.

A budapesti második generációs munkások közel kétharmada sosem járt templomba, és négyötödük tartozik a szekuláris tömbhöz. A vidéki második generációs munkások alig huszada tartozik a sosem járókhoz, s összesen tizedük tekinthető szekularizáltnak. E második generációs vidéki munkásság alapvetően az ünnepnapok templomjáró tömböt erősíti. Kijelenthetjük, hogy önmagában a második generációs munkás mivolt nem valószínűsíti a szekularizációt. Sőt a vidéki városok társadalmában a második generációs munkások a helyi társadalomban a felsőbb csoportok mintáit követve relatíve templomjárók.

Úgy tűnik a budapesti proletariátus erős szekularizációja a nagyvárosi életformával kötődik leginkább össze, s nem egyszerűen a munkás mivolttal.

A VALLÁSOS NEVELÉS ÉS A SZÜLŐI TEMPLOMJÁRÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Míg a szülők templomjárása a példa erejével hat, addig több kérdés alapján is következtethetünk a *közvetlenül* a gyerekre ható tudatos vallásos nevelésről. Ezek a korban felnőttek emlékei arról, hogy tartoztak-e felekezethez gyermekkorukban, hogy iskolai vagy templomi hittanra jártak-e, milyen gyakorisággal járt gyermekistentiszteletre, s végül, hogy megítélése szerint kapott-e vallásos nevelést.

19. táblázat

Milyen felekezetbe jegyezték be gyermekkorában?

	Eset	%	Valós %	Összesített %
1 római kat.	446	76,4	78,2	78,2
2 görög kat.	7	1,2	1,2	79,5
3 református	71	12,2	12,5	91,9
4 evangélikus	12	2,1	2,1	94,0
6 egyéb	7	1,2	1,2	95,3
7 semmilyen	27	4,6	4,7	100,0
Összesen	570	97,6	100,0	
Hiányzó	14	2,4		
	584	100,0		

(Mónus adatbázis)

20. táblázat

Járt-e iskolai hittanra?

	Eset	%	Valós %	Összesített %
0 nem	275	47,1	48,2	48,2
1 igen	295	50,5	51,8	100,0
Összesen	570	97,6	100,0	
Hiányzó	14	2,4		
	584	100,0		

21. táblázat

Járt-e templomi hittanra?

	Eset	%	Valós %	Összesített %
0 nem	170	29,1	29,5	29,5
1 igen	407	69,7	70,5	100,0
Összesen	577	98,8	100,0	
Hiányzó	7	1,2		
	584	100,0		

22. táblázat

Gyermekkorában milyen gyakran járt misére?

	Eset	%	Valós %	Összesített %
0 soha	80	13,7	13,9	13,9
1 évente	38	6,5	6,6	20,5
2 évente néhányszor	41	7,0	7,1	27,6
3 havonta néhányszor	68	11,6	11,8	39,3
4 hetente	308	52,7	53,4	92,7
5 hetente többször	21	3,6	3,6	96,4
6 naponta	21	3,6	3,6	100,0
Összesen	577	98,8	100,0	
Hiányzó	7	1,2		
	584	100,0		

23. táblázat

Szülei vallásosan nevelték-e?

	Eset	%	Valós %	Összesített %
0 nem	238	40,8	41,8	41,8
1 igen	332	56,8	58,2	100,0
Összesen	570	97,6	100,0	
Hiányzó	14	2,4		
	584	100,0		

Ezek az értékek azt mutatják, a Horthy korszakkal ellentétben, amikor szinte mindenkit a bejegyzettség, a heti vagy gyakoribb templomjárás, a teljeskörű iskolai hittanjárás jellemzett szinte valamennyi vallásos nevelési mutató „skálázódik”. A felekezeti bejegyzésről szóló emlék teljes elhomályosulása, vagy éppen a felekezethez nem tartozás élménye pusztán az egyhuszadot jellemzi ugyan, de ez társadalmilag markáns: egy-egy negyedük a főiskolai és egyetemi végzettségűekhez tartozik, így azok körében két és félszeresen felülreprezentált. Valamennyi felsőfokú végzettségű apa., akinek gyermeke felekezeten kívüli volt, középvezetői pozíciót töltött be. Felülreprezentáltak még a közvetlen termelésirányítók is.

A be nem jegyzés alacsony számai is megerősítik, hogy a vezetői-bürokratikus pozíciókat betöltő értelmiségiek és a szakmunkáselit jelenti a legmarkánsabb szekuláris csoportot.

Szemben a Horthy korrallal, amikor az iskolai hittan kötelező volt, az ötvenes években bőséges lehetőségünk van annak mérésére, hogy az *iskolai hittan* látogatása kikre jellemző. Ez az aktus - az iskolai hittanbeiratás – egyértelműen azokat a csoportokat jelenti, akik *a hivatalos nyilvánosság előtt is készek voltak vállalni*, nemcsak saját maguk vallásosak, hanem gyermeküket is vallásosan nevelik, sőt nemcsak vallásosan nevelik a gyereket, de ehhez kifejezetten igénybe veszik az egyházi intézményrendszer által kínált vallási szocializáció lehetőségét. (Mónus-adatbázis)

Az iskolai és templomi hittan jellegüknél fogva meglehetősen különböző tevékenységek. Az iskolai hittan során a szülő lényegében az azt kötelezővé tevő, majd az azt kifejezetten nem támogató iskola intézményrendszerében jeleníti meg vallásos nevelő szándékát. (Mónus-adatbázis) Az iskolai hittanra járás a legegységesebb, leghatározottabb, legnyilvánosabb döntés a gyermek nevelésével kapcsolatban. A templomi hittan viszont többjelentésű fogalom. Jelentheti a konfirmációra stb történő néhány alkalomra kiterjedő

felkészítést, de a majd csak a hetvenes években legalizálódó rendszeres hitoktatás illegális előképét is. Mindenképpen „templomi” aktivitásról van szó, azaz a nyilvánosság alacsonyabb szintjéről, az állami- iskolai neveléssel nem konfrontálódó tevékenységről.

Ahhoz, hogy az iskolai hittan jelentőségét értékeljük, természetesen csak azt a csoportot szabad vizsgálnunk, mely 1943 után született, hiszen a korábban születettek számára a hittan – legalábbis első iskolai éveikben kötelező tárgy volt. (Mónus-adatbázis)

ISKOLAI HITTAN AZ 1943 UTÁN SZÜLETETTEK KÖRÉBEN.

A 454 főből álló csoport 42,3 % a járt iskolai hittanra.

A felvállalt vallásos nevelés alapján tehát hatékonyan feloszthatjuk a társadalmat.

24. táblázat

A hittanjárás az apa templomba járási gyakorisága szerint

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	
igen	28,4%	64,9%	45,1%	78,2%	27,7%	178 fő 44,0%
Összesen	155	57	91	55	47	405
Az 1943 után születettek átlaga	38,3%	14,1%	22,5%	13,6%	11,6%	100,0%

(Mónus adatbázis)

Az iskolai hittanra járás az apa templomjárás gyakoriságával nem áll egyenes összefüggésben.(pontosabban csak akkor, ha a különböző vallásossági csoportokat összevonjuk. A részletes bontás egy másféle összefüggés létének kutatása irányába nyomja el a kutatót. Úgy tűnik, hogy *a szélsőségesen egyházas és az egyértelmű ateista apáknak egyaránt kevesebb, mint 30 %-a járhatja iskolai hittanra gyerekeit.* A 44 % os átlag tehát a közepesen vallásos csoport gyereknevelési szokásaiból következik.

25. táblázat

A hittanjárás az anya templomba járási gyakorisága szerint

	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	5 hetente többször	
Igen	41,2%	60,8%	49,1%	35,0%	35,0%	190 (43,4%)
Összesen	34	79	116	80	20	438
Az 1943 után születettek átlaga	7,8%	18,0%	26,5%	18,3%	4,6%	100,0%

(Mónus adatbázis)

Az anyáknál is hasonló jelenséget figyelhetünk meg: az ateista és az egyházas anyák gyerekeinek iskolai hittanjárása a csoport egy-egy harmadára jellemző, a közepesen vallásosoknál az arány némileg magasabb.

Hipotézisünk szerint arról lehet szó, hogy *a mélyebben vallásos* emberek már ekkor, azaz az ötvenes években azt kezdték érzékelni, hogy a valódi vallásos nevelés helyszínéül a

templom kézenfekvőbb, mint az iskola. E hipotézisünk ellenőrzésére megvizsgáltuk a nem iskolai vallásos nevelésre utaló kérdéseket. (Mónus-adatbázis)

Azok akik *nem vagy nemcsak iskolai, de templomi hittanra (is) jártak a megvizsgált populációnak immár háromnegyedét teszik ki.* A soha nem járó apák gyerekeinek kicsivel kevesebb, az évente csak egyszer járóknak kicsivel több, mint háromötöde járt valamiféle hittanra. A másik végponton a heti templomjárók körében teljeskörű a hittanlátogatás. A valamivel kevésbé vallásos apák gyerekei is összességében több, mint 90 %-ban valamiféle hittant látogatnak.

26. táblázat

A valamiféle hittanra járók az apa templomjárási gyakorisága szerint

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	
Hittanra jár	58,0%	64,9%	100,0%	87,3%	100,0%	321 fő 76,6%
Összesen	169	57	91	55	47	419
Az 1943 után születettek átlaga	40,3%	13,6%	21,7%	13,1%	11,2%	100,0%

(Mónus adatbázis)

27. táblázat

A valamiféle hittanra járók az anya templomjárási gyakorisága szerint

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	5 hetente többször	
Hittanra jár	61,8%	61,8%	78,5%	75,9%	91,3%	65,0%	333 fő 73,7%
Összesen	123	34	79	116	80	20	452
Az 1943 után születettek átlaga	27,2%	7,5%	17,5%	25,7%	17,7%	4,4%	100,0%

(Mónus adatbázis)

Az anyák esetében a soha és évente templomjáróknak egyaránt háromötöde küldi valamiféle hittanra gyerekeit, a közepesen vallásosak értéke hetven százalék fölött az egyházasok értéke 90 % körül van. (Az anyák némileg vallásosabbak, mint az apák, s ugyan az ő világnézetük erősebben hat a gyermeknevelésre, mint az apáé, de teljeskörűen mégsem tudják érvényesíteni álláspontjukat. Ezért fordulhat elő, hogy az egyházas anyáknak csak kilencztizede járatta valamiféle hittanra gyermekét.)

A kétféle hittan, ahogy már utaltunk rá, természetesen sokban különbözik egymástól ebben az időben. Az iskolai hittan fakultatív iskolai tárgy, mely minden heti rendszeres vallástanulást ír elő. (Ráadásul a közvetlen közelmúltban még rendes iskolai tárgy volt. Magától értedődőnek tűnik, hogy amint elmennek a kommunisták A templomi hittan ebben az időben legfeljebb konfirmációs előkészítésnek tekinthető, néhány alkalomra kiterjedő. Ha ennek ellenére összeadhatónak tekintjük a kétféle hittant – pl azon az alapon, hogy a vallásgyakorláson kívüli, kognitív természetű vallási szocializáció helyszíne volt mindkettő,

akkor azt mondhatjuk, hogy nagy vallásossági csoportjaink nagyjából a tőlük elvárható mértékben tanították vallásra gyerekeiket.

A vallásos nevelés még markánsabb mutatója az, hogy milyen gyakran küldték templomba – misére, istentiszteletre a gyermeket. A templomba sosem járó apáknak mintegy 45 % a sosem tette ezt, további mintegy 60 % évente egyszer. Az ennél vallásosabb apák kivétel nélkül ennél gyakrabban tették ezt. Az apák vallásosságával legegyértelműbb összefüggést a hetente vagy gyakrabban templomjáró gyerekek aránya mutatja.

28. táblázat

A gyermekkori templomjárás gyakorisága az apa templomba járása szerint

		Az apa milyen gyakran járt templom-ba							
		0 soha	1 évente	2 évente néhány- szor	3 havonta néhány- szor	4 hetente			
Gyerekkorá- ban milyen gyakran járt templomba	0 soha	45,1%						17,7%	73
	1 évente	6,8%						2,7%	11
	2 évente néhány-szor	4,3%	22,8%	7,7%				6,6%	27
	3 havonta néhány-szor	10,5%	12,3%	36,3%	20,0%			16,5%	68
	4 hetente	29,0%	52,6%	48,4%	41,8%	100,0%	46,4%		191
	5 hetente többször	4,3%	12,3%	7,7%				5,1%	21
	6 naponta					38,2%		5,1%	21
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	412

(Mónus adatbázis)

29. táblázat

A gyermekkori templomjárás gyakorisága az anya templomba járása szerint

		Az anya milyen gyakran járt templomba							
		0 soha	1 évente	2 évente néhány- szor	3 havonta néhány- szor	4 hetente	5 hetente többször		
Gyerekkorá- ban milyen gyakran járt templomba	0 soha	50,9%		7,6%	12,9%			18,0%	80
	1 évente		61,8%	5,1%				5,6%	25
	2 évente néhány-szor	6,0%	17,6%	17,7%			35,0%	7,6%	34
	3 havonta néhány-szor	9,5%	20,6%	34,2%	19,8%			15,3%	68
	4 hetente	33,6%		26,6%	43,1%	100,0%	30,0%	44,0%	196
	5 hetente többször			8,9%	6,0%		35,0%	4,7%	21
	6 naponta					18,1%		4,7%	21
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	445

(Mónus adatbázis)

A vidéki és budapesti proletároknak egyaránt kicsit több, mint fele járatta minden héten templomba gyermekét, s körülbelül hasonló mértékű volt az évente vagy ritkábban járatók

aránya is – mintegy 23 %. Igaz ugyanakkor, hogy a kifejezetten sosem járatók vidéken 21, a fővárosban csak 14 %-ot tettek ki.

Összességében mindazonáltal a vidéki proletaritáuis gyermekeinek közel háromötödét, míg a budapesti proletariátus gyermekeinek csak alig több, mint felét nevelték vallásosan.

Az iskolai hittanra – legalábbis azt a nemzedéket, melynek számára ez fakultatív volt, mint a vidéki városokban, mind Budapesten felüket járatták.

Ahogy a templomjárásuk szerint egyre vallásosabb apák felé közeledünk az iskolai hittanjárás csökkenni kezd! (S Budaöpstén méginkább, mint vidéken) Semmi okunk feltételezni, hogy a vallásosabb emberek gyermekeinek hittanrairatkozását jobban akadályozták volna, mint a szekulárisabbakét. Azt kell feltételeznünk, - ami azután a templomi hittanjárás és gyermekkori templomjárás adataiból igazolódik is, *hogy a vallásosabb emberek alkalmasabb közegnek találták a templomot, mint az iskolát a hittanításra.*

VALLÁSOS APÁK GYERMEKEI

Az iskolai hittanjárás érdemes megvizsgálni külön a vallásos s külön a nem vallásos csoportban. A vallásos apák gyerekeinek mintegy fele járt iskolai hittanra. (Mónus-adatbázis)

Figyelemreméltó, hogy *az egyébként vallásos értelmiségiek és vezetők szinte teljes egészében távol tartják gyerekeiket az iskolai hittantól!* Az iskolai hittanra nem járás normája a vallásos szakmunkásokra is nagyobb mértékben hat, mint a segédmunkásokra. Legnagyobb mértékben a vallásos kisegyzisztenciák járatják iskolai hittanra gyerekeiket.

Az ötvenes évek magyar társadalmában tehát a pozícióban lévőknek és a szocialista nagyipar mikrotársadalmához tartozóknak akkor is problematikus volt gyermeküket a iskolai hittanra járatni – s magukat eképpen regisztráltatni, ha maguk eljártak templomba. Az iskolai hittant nem választó vallásos értelmiségiek gyakorlatilag kivétel nélkül járatják templomi hittanra gyerekeiket, s a hasonló világnézetű munkások háromnegyed is így tett.

Az államtól a legkevésbé függő kisegyzisztenciák, illetve a veszténivaló nélküli segédmunkások engedhették meg maguknak inkább az iskolai hittant. Egyébként akik e csoportból nem járatják iskolai hittanra gyermekeiket, azok gyakorlatilag kivétel nélkül a templomba járathatták őket.

Összességében tehát a vallásos férfiak – néhány szakmunkás kivételével - valamilyen hittanra járatják gyermekeiket.

GYERMEKMISE- GYERMEKISTENTISZTELET

A kereskedők és iparosok gyerekei kivétel nélkül hetente vagy annál gyakrabban jártak templomba, a gyakrabban kategória is elérte a csoport felét.

A művezetők és szakmunkások gyermekeinek egyaránt háromötödét jellemzi ez. A segédmunkások gyerekei körében az arány már csak 53 %.

Ez a kép a vallásos nevelés oldaláról is megerősíti a társadalom alsóbb és középső csoportjairól kialakult képet, méginkább aláhúzva a független kiségzisztenciák által gyakorolt intenzív vallásos nevelés lehetőségét.

A különféle vezetők gyerekeinek kétharmada, a beosztott diplomásoknak 84 % hetente vagy gyakrabban járatta gyermekét. A nem érettségizett szellemiek között viszont egyetlen egy sem. A beosztott diplomások és vezetők közötti különbség e vonatkozásban is megerősíti az apák templomjárásánál megfigyelteket. Ugyanakkor egyértelmű, hogy még a vezető pozíciókban lévők körében is kisebbségben van a szekulárisan nevelők csoportja. A nem érettségizett szellemiek – feltehetően az ötvenes években felemelkedett munkáskaderekről van szó – gyengébb vallásos nevelése is egybevág korábbi megfigyelésünkkel.

Mi történik azonban, ha leválasztjuk azokat az apákat, akik egyáltalán nem jártak templomba? A kiségzisztenciáknak természetesen továbbra is 100 %-a, az egyáltalán templomjáró munkás emberek kétharmada, a szellemieknek 80-90 % járatta hetente vagy gyakrabban templomba gyermekét. *Azaz a templomjárókra szűkített csoportban a kétféle szellemi csoport közötti különbség eltűnt, a szakmunkások viszont továbbra is kifejezetten szekulárisabb módon nevelők maradtak.*

Ha a mintát még tovább szűkítjük, akkor a legalább ünnepeken templomjáró önálló és értelmiségi-vezető apák gyermekeit már szinte kivétel nélkül megtaláljuk a heti-miséén, a szakmunkások, művezetők körében ez továbbra is 70-80 %.

Az apák oldaláról nézvést tehát kimondhatjuk, hogy egyfelől érvényesül a klasszikus *szekularizációs „u”* betű, másfelől a társadalom tetején (a teljes alnépességben) érvényesül *a hatalmi mozzanattal* kapcsolatos nagyobb szekularizáció, érvényesül a friss mobilitással kapcsolatos nagyobb szekularizáció, ugyanakkor a *viszonylag vallásosabb csoportokon belül e különbségek eltűnnek, míg a szakmunkások erősebb szekuláris nevelése megmarad.*

Azt mondhatjuk tehát, hogy azok a budapesti apák, akik maguk jártak templomba, a gyermekek vallásos templombajáratásában gyakorlatilag nem zavartatták magukat a rendszer elvárásaitól. Másfelől viszont a szakmunkásság körében az eleve magasabb szekularizációhoz a szekularizáció fokozott továbbadása járult.

A DIPLOMÁS APÁK AZ 1950-ES ÉVEKBEN

A Mónus-adatbázis – a diplomás apák alacsony elemszáma miatt - nem alkalmas a felsőbb társadalmi-iskolázottsági csoporthoz tartozó apák elemzésére. A tanulmányunk elején leírt úgynevezett “Doktori adatbázis” azonban igen.

Előbb az egyetemi diplomásokat, majd általában a diplomásokat vizsgáljuk meg.

Az egyetemet végzett férfiak szekularizációjára jellemző az is, hogy gyermekük több évtized után, milyen módon jellemzi a család osztályhelyzetét. A családot polgárnak nevezők kétharmada, értelmiséginek nevezők fele a nemesnek-birtokosnak nevezők harmada s a tisztviselőnek nevezők negyede adott számot apja szekularizált magatartásáról. A tisztviselők közel kétharmada egyháziasként viselkedett, a többi társadalmi csoportnak viszont csak harmada.

A közigazgatásban dolgozó diplomások kevesebb, mint harmada, a tanárok kétötöde az orvosok fele az ipari diplomások több, mint háromötöde szekularizált. A másik oldalon is

beáll a sorrend, hiszen a jogászok majd fele, az orvosok és tanárok harmada, az ipari értelmiség negyede heti templomjáró. A közigazgatás erős hatalmi mozzanata ellenére, tulajdonképpen az 1945 előtről „örökölt” szekularitási sorrend állt elő.

A diplomás férfiak között azok inkább szekularizáltak, akik munkáscsaládokból jöttek.

A zsidó családokból jött értelmiségiek kivétel nélkül a templomba sosem járók közé tartoztak, míg a protestánsoknak csak némileg több, mint fele a katolikusoknak csak 28 % a sorolódott ide – igaz további 9,4 % nyi évente egyszer templomjáró erősítette a szekuláris tömböt. A másik végponton a katolikusok közel fele a protestánsoknak alig 17% vol heti templomjáró, s a zsidók közül senki sem.

A generációs kérdések is nagyon egyértelmű jelzést nyújtanak. A századfordulón született egyetemi diplomás apáknak még csak bő harmadára igaz, hogy sosem járt templomba a 10-20-as években születetteknek már fele. Az 1945 előtt születettek apáik kétötödének teljes szekularizációjára emlékezhetek, az 1945 után születetteknek pedig már fele ilyennek látta apját.

A másik végponton az első nemzedék apjának harmada a másodiknak csak negyede volt heti vagy gyakoribb templomjáró.

A kötelező iskolai hittan eltörlése után az egyetemi diplomás szülők kétharmada nem járatta gyerekeit oda, mintegy 15 % a több évig, 9 % két évig és ugyanynyi ennél rövidebb ideig. A templomba nem járó apák nyolcvan százaléka, *vallásosabbaknak fele nem járatta iskolai hittanra gyermekét.* Ugyanígy tett a legvallásosabb kategória is.

Ugyanakkor szinte mindenki kiegészítette ezt másféle vallásos neveléssel. A gyerekkori templomjárásra jellemző az igen magas arány

30. táblázat

A 14 éves kori templomjárás gyakoriság összevetve a diplomás édesapa templomjárás gyakoriságával

			Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre					Total
			0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	4 hetente	99999 NT, adathiány	
14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre	0 soha	Count	20		1	1		22
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre	90,9%		4,5%	4,5%		100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre	58,8%		11,1%	5,0%		32,4%
	1 évente	Count		1	1			2
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre		50,0%	50,0%			100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre		25,0%	11,1%			2,9%
	2 évente néhányszor	Count	2	2	1			5
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre	40,0%	40,0%	20,0%			100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre	5,9%	50,0%	11,1%			7,4%
	3 havonta néhányszor	Count	7		2	1		10
		% within GYMISE 14 évesen milyen	70,0%		20,0%	10,0%		100,0%

		gyakran járt istentiszteletre						
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre	20,6%		22,2%	5,0%		14,7%
	4 hetente	Count	5	1	3	18		27
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre	18,5%	3,7%	11,1%	66,7%		100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre	14,7%	25,0%	33,3%	90,0%		39,7%
	5 hetente több-ször	Count			1			1
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre			100,0%			100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre			11,1%			1,5%
	99999 adat-hiány	Count					1	1
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre					100,0%	100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre					100,0%	1,5%
Total		Count	34	4	9	20	1	68
		% within GYMISE 14 évesen milyen gyakran járt istentiszteletre	50,0%	5,9%	13,2%	29,4%	1,5%	100,0%
		% within APMISE Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

(Doktorok adatbázis)

A doktori adatbázisban szereplők között egy híján száz megkérdezett emlékezett a budapesti diplomás férfiak akkori templomjárására.

31. táblázat

Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre?

	Eset	%	Valós %	Összesített %
0 soha	42	42,4	42,4	42,4
1 évente	3	3,0	3,0	45,5
2 évente néhányszor	17	17,2	17,2	62,6
3 havonta néhányszor	4	4,0	4,0	66,7
4 hetente	31	31,3	31,3	98,0
99999 NT, adathiány	2	2,0	2,0	100,0
Total	99	100,0	100,0	

(Doktorok adatbázis)

A diplomások mintegy fele volt vallásos, s fele volt nem vallásos.

De relatíve igen nagy mind az egyházasak, mind pedig a sosem járók csoportja. Érdeemes megvizsgálnunk, hogy mivel függ mindez össze?

Először is még az évtizeden belül is összefügg a templombajárás gyakorisága a megfigyelés időpontjával. A negyvenes évek elején születtek legfeljebb harmada találhatta úgy, hogy diplomás apja sosem jár templomba, a közepén és végén születetteknek mintegy fele.

Az adatbázis 99 interjújából – bár kétségtelenül a reprezentativitás igénye nélkül - elmondhatjuk, hogy a templomjárás teljes hiánya jellemezte a látóköreinkbe ekképpen bekerült bírót, a rendezőt, a gyermekorvost, a fizikust, a vállalatigazgatót, az iparvállalati kereskedelmi fősztályvezetőt, a külkereskedőt, a minisztériumi fősztályvezetőt, a raktárigazgatót, a rendőrtisztet, a személyzetist, a tűzoltóparancsnokot, az újságíró, a vezérigazgatót, a zeneművészt.

A hagyományos diplomáscsoportok a mérnökök, az orvosok, de még a katonatisztek jó része is *megosztott* e tekintetben.

Felekezeti tekintetben *legszekularizáltabbak az izraeliták*, minden izraelita háttérű – tehát izraelita vagy legalábbis izraelita apával (a megkérdezett felől nagyapával) rendelkező értelmiségi a szekuláris tömbbe tartozik. (mégpedig 90 % sosem ment templomba, 10 % pedig évente egyszer) Ehhez képest a két nagy protestáns egyházhoz tartozóknak csak fele, a katolikusoknak csak negyven százaléka, míg a kisegyházakhoz tartozóknak csak negyede tartozik ide.

Az egyházas oldalon 39 %-kal vezetnek a katolikusok, míg a reformátusoknak alig 15 % a heti templomjáró. A csoportba egyetlen hetente templomjáró evangélikus sem esett, bár negyedük havonta többször jár templomba, s a vallásos oldalon nem találunk izraelitát. (Azok a diplomás zsidók, akik templomjárók, olyan kevesen vannak, hogy nem esnek bekle a mintánkban illetve olyan mértékig szekularizáltak, hogy a visszaemlékező gyermek már nagyapja izraelita felekezeti mivoltát sem tartja indokoltnak közölni...)

Hasonlóképpen nem érdektelen az *NPT50000 minta* elemzésének eredménye.

32. táblázat

Templombajárási gyakoriság a különböző felekezetekhez tartozók körében

	0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy	
1,00 római katolikus	7	6	3	5	2	13	36
	19,4%	16,7%	8,3%	13,9%	5,6%	36,1%	100,0%
3,00 református	1	1	2			3	7
	14,3%	14,3%	28,6%			42,9%	100,0%
4,00 evangélikus	2	1	1			3	7
	28,6%	14,3%	14,3%			42,9%	100,0%
6,00 izraelita	1		1				2
	50,0%		50,0%				100,0%
7,00 egyéb vallás				1			1
				100,0%			100,0%
8,00 nem tartozik egyházh	14	1				2	17
	82,4%	5,9%				11,8%	100,0%
	25	9	7	6	2	21	70
	35,7%	12,9%	10,0%	8,6%	2,9%	30,0%	100,0%

(NPT50000 adatbázis)

Az ötvenes évekbeli diplomás budapesti apák nemzedékéhez tartozó hetven fő kb. fele tartozik a szekuláris és fele a vallásos tömbhöz. (Ez tehát megerősíti sajátos diplomás adatbázisunkat) A katolikusok reformátusok és evangélikusok egyaránt 40-50 %-a heti templomjáró, a felekezethez állítólag nem tartozóknak egytizede. A két magát izraelitának mondó minta tag egyike évente néhányszor, egyike pedig sosem járt templomba. (Feltételezhetjük – más adatbázisok alapján – hogy az izraelita háttérűek sokkal inkább mondták magukat felekezetenkívülinek. Mindenesetre minden adat arra vall, hogy az izraeliták e felvétel szerint is szekulárisabbak.)

FELFELÉ MOBIL TÁRSADALMI CSOPORTOK

A doktori címmel rendelkezők az iskolázottsági ranglétra tetejét alkotják. Azok a társadalmi csoportok melyek ide küldik gyermekeiket, tehát a társadalom egészétől abban különböznek, hogy – a szinten maradó egykori elitet leszámítva – iskolázási értelemben felfelé mobilak. Minthogy egyetlen olyan társadalmi és iskolázottsági csoport sincsen, mely kivétel nélkül doktori címmel rendelkezőt képezne gyermekéből, a gyermekeit „doktornak küldő” diplomások is különböznek a diplomások átlagától, az érettségizettek is a diplomások átlagától az elemi iskolát végzettek is az elemi iskolát végzettek átlagától.

Ezért e felfelé mobil csoportok viselkedését egyenként összehasonlíthatjuk az adott iskolázottsági csoport átlagával:

33. táblázat

A felfelé mobil érettségizett apák templomjárási gyakorisága

	0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	99999 NT, adathiány	
Felfelé mobil érettségizettek	35,9%	15,4%	25,6%	5,1%	15,4%	2,6%	39

(Doktorok adatbázis)

A felfelé mobil katolikus és református érettségizetteknek egyaránt 50-55 %-a tekinthető szekulárisnak, a kifejezetten egyházas oldalon viszont jóval több a református. Az ide tartozó zsidók – bár összesen csak kettő – ünnepi templomjárók.

Ugyanezen családokban az anyáknak 43 % a tartozik a szekuláris tömbhöz.

Iskolai hittanra a gyerekek 66% a nem járt., az a templomi hittannal együtt azonban 16% ra csökken.

Az átlagos népességben az érettségizettekben ezzel szemben összesen csak mintegy 37 % szekularizált. A felfelé mobil csoportban tehát magasabb a szekularizáltak aránya.

A felfelé mobil munkásságra jellemző, hogy az elemi után tanonciskolát végzetek 58% a, a négy polgári után tanonciskolát végzetek 60 % a tartozik a szekuláris csoporthoz, az ennél gyengébben iskolázottak 40 és 50 % között maradnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

A források azt mutatják, hogy a párthatározatok és a rendeletek sokkal inkább egy hatalmpolitikai, mint ideológiai meghatározottságú egyházpolitika, valláspolitikai szolgáltatásban állnak. Az általános források szintjén a differenciálatlan egyházüldözésről szóló tézisek teljes egészében cáfolhatók, sokkal inkább az autoratív rendszerekre jellemző szolgálatba állítás, kompromissziv betagolás, egyfajta megvesztegetés jellemzi a párállam és az egyházak viszonyát nemcsak a konszolidált kádárrendszerben, de a jelen vizsgálat tárgyát jelentő ötvenes években is.

A korabeli források szerint az iskolai hittan pontosan együtt hullámzik a párt egyházpolitikájával, illetve a lakosság és a rendszer viszonyával. Bizonyos években – politikatörténetileg cáfolhatatlanul – az iskolai hittan szinte eltűnik Budapestről, a vallásos neveltetés azonban ezekben az években is – templomi aktivitások formájában - nagymértékben jelen van.

Ezzel szemben a teljes gyerekkorra visszaemlékező adatok szerint a hittanjárás egyenletes (tehát az akcidentális politikai pressziótól független) csökkenésről beszélhetünk.

A társadalom egyes csoportjai jól körülírható mértékben vallásosak: nagyarányban templomjárók a beosztott diplomások, viszont a hatalmi mozzanattal egyértelműen összekötődő diplomásfoglalkozásokban már kevesebb a templomjáró.

A diplomásértelmiségen belül szekularitás irányába húz a munkásszármazás, ill a zsidó háttér. A protestánsok szekulárisabbak, mint a katolikusok.

A munkásosztály erősebb szekularizáltsága mellett elmondhatjuk, hogy a feltehetően egykori „kizsákmányolókból, osztályidegenekből” „deklasszálódottak” között kevesebb a szekuláris, a munkásosztályból kiemelkedő brigádvezetők körében pedig több. A proletariátus szekularizációja kifejezetten budapesti jelenség, a városi munkásság inkább a városi alsóközéprétegekhez kíván hasonulni.

A református apák szekularizáltabbak a teljes populációban, a munkásosztályon belül viszont katolikusok.

Az iskolai hittanrajrás elmaradása – annak kiterjedt üldözöttsége ellenére – csak azokat jellemzi, s közülük sem mindenkit akiknek apja maga sem volt templomjáró.

A szélsőségesen ateista és a kifejezetten egyházas embereknek egyaránt kevesebb, mint harmada járatta iskolai hittanra gyerekeit az utóbbi csoport ugyanis már a „valódi”, pártállami erőviszonyoktól, alkalmazkodó pedagógusoktól nem zavart templomban zajló vallásos nevelést részesíti előnyben.

MELLÉKLET: HÁROM ADATBÁZIS ÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁI

ISKOLÁZOTTSÁG

Az 1920 előtt született budapesti férfiak körében

34. táblázat

	Milyen gyakran jár templomba?							
	0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy		
2,00 kevesebb mint 8 ált.	52,5%	27,5%	12,5%		5,0%	2,5%	100,0%	40
3,00 8 általános	52,6%	10,5%	13,2%	7,9%	7,9%	7,9%	100,0%	38
4,00 szakmunkásképző	37,8%	24,3%	16,2%		8,1%	13,5%	100,0%	37
5,00 érettségi	41,5%	14,6%	19,5%		9,8%	14,6%	100,0%	41
6,00 főiskolai diploma	34,6%	15,4%	3,8%	15,4%	7,7%	23,1%	100,0%	26
7,00 egyetemi diploma	36,4%	11,4%	13,6%	4,5%		34,1%	100,0%	44
	42,9%	17,3%	13,7%	4,0%	6,2%	15,9%	100,0%	226
	97	39	31	9	14	36		

Az akkori gyermekek apái között

35. táblázat

		milyen gyakran járt az apa templomba						
		0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		Összesen
Apa iskolai végzettsége	1 kevesebb, mint 8 oszt.	55,4%	5,9%	25,7%	6,9%	5,9%	100,0%	101
	2 8 ált.	54,5%	6,8%	6,8%	25,0%	6,8%	100,0%	88
	3 szakmunkásképző	47,8%	22,4%	17,9%	,7%	11,2%	100,0%	134
	4 szakközépisk.	47,5%		52,5%			100,0%	40
	5 gimnázium	14,3%	14,3%	14,3%	42,9%	14,3%	100,0%	49
	6 foiskola	16,7%	16,7%	50,0%		16,7%	100,0%	42
	7 egyetem	28,6%	28,6%	14,3%		28,6%	100,0%	49
		42,7%	13,9%	22,3%	10,1%	10,9%	100,0%	503

A felfelé mobil csoportoknál

36. táblázat

		Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre								
		0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente	6 naponta	99999 NT, adathiány		
Édesapja legmagasabb iskolai végzettsége	4-5 elemi		100,0%						100,0 %	1
	6 ált., 6 elemi isk.	42,9%		50,0%		7,1%			100,0 %	14
	1945 előtti 4 polgári	43,8%	6,3%	37,5%		12,5%			100,0 %	16
	1945 előtti 4 középiskola		100,0%						100,0 %	1
	1945 utáni 8 ált. isk.	50,0%				50,0%			100,0 %	2
	elemi utáni tanonciskola, szakmunkásképző	57,9%		31,6%		5,3%		5,3%	100,0 %	19
	4 polgári utáni tanonciskola	64,7%	5,9%	11,8%		17,6%			100,0 %	17
	felsőkeresk. érettségi, középfokú érettségi-vel végződő	42,9%	28,6%			28,6%			100,0 %	7
	középf. tanítóképző			100,0%					100,0 %	2
	középiskola, gimnázium, reáliskola, reál-gimnázium	36,7%	13,3%	26,7%	6,7%	13,3%		3,3%	100,0 %	30
	főiskola	41,4%	3,4%	24,1%	10,3%	13,8%		6,9%	100,0 %	29

	egyetem	46,1%	4,3%	13,0%	2,6%	32,2%	,9%	,9%	100,0%	115
	99999 NT, adathiány	100,0%							100,0%	2
		45,9%	6,3%	20,8%	3,1%	21,6%	,4%	2,0%	100,0%	255

FELEKEZET

Az 1920 előtt született budapesti férfiak körében

37. táblázat

		Milyen gyakran jár templomba?								
		0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy			
Tartozik-e felekezethez?	1,00 római katolikus	23,5%	24,3%	14,8%	7,0%	9,6%	20,9%	100,0%	115	
	2,00 görög katolikus			50,0%		50,0%		100,0%	2	
	3,00 református	23,3%	16,7%	33,3%		6,7%	20,0%	100,0%	30	
	4,00 evangélikus	46,2%	15,4%	15,4%			23,1%	100,0%	13	
	6,00 izraelita	60,0%	20,0%	20,0%				100,0%	5	
	7,00 egyéb vallás		33,3%		33,3%		33,3%	100,0%	3	
	8,00 nem tartozik egyházh	92,7%	3,6%				3,6%	100,0%	55	
		42,2%	17,5%	13,9%	4,0%	6,3%	16,1%	100,0%	223	
		62	23	17	6	12	20			

Az akkori gyermekek apái között

38. táblázat

		milyen gyakran járt az apa templomba								

		0 soha	1 évente	2 évente néhány-szor	3 havonta néhány-szor	4 hetente		
Apa felekezete	1 római kat.	34,4%	10,8%	29,8%	14,1%	10,8%	100,0%	389
	2 görög kat.	100,0%					100,0%	11
	3 református	31,1%	37,8%	13,5%		17,6%	100,0%	74
	4 evangélikus	50,0%				50,0%	100,0%	14
	6 egyéb	36,4%		63,6%			100,0%	11
		35,9%	14,0%	26,7%	11,0%	12,4%	100,0%	499

A felfelé mobil csoportoknál

39. táblázat

		Milyen gyakran járt édesapja istentiszteletre								
		0 soha	1 évente	2 évente néhány-szor	3 havonta néhány-szor	4 hetente	6 naponta	99999 NT, adathiány		
Édesapja milyen felekezetű volt?	1 római katolikus	39,4%	7,7%	23,2%	3,9%	25,2%		,6%	100,0%	155
	2 görög katolikus	50,0%				50,0%			100,0%	4
	3 református, kálvinista	51,0%	4,1%	26,5%		16,3%		2,0%	100,0%	49
	4 evangélikus	38,5%	7,7%	15,4%	15,4%	15,4%		7,7%	100,0%	13
	5 izraelita, zsidó	69,2%	7,7%	15,4%				7,7%	100,0%	13
	6 felekezeten kívüli	100,0%							100,0%	12
	7 egyéb					75,0%	25,0%		100,0%	4
	99999 NT, adathiány	60,0%				20,0%		20,0%	100,0%	5
		45,9%	6,3%	20,8%	3,1%	21,6%	4%	2,0%	100,0%	255

ÁGAZAT

Az 1920 előtt született budapesti férfiak körében

40. táblázat

	Milyen gyakran jár templomba?							
	0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy		
1,00 ipar, bányászat	53,0%	14,0%	14,0%	3,0%	7,0%	9,0%	100,0%	100
2,00 mező-erdőgazdaság	28,6%	28,6%	14,3%			28,6%	100,0%	7
3,00 közlekedés, szállítás	29,2%	33,3%	16,7%	4,2%	4,2%	12,5%	100,0%	24
4,00 kereskedelem	27,3%	27,3%	9,1%	9,1%	9,1%	18,2%	100,0%	11
6,00 egyéb szolgáltatás	43,8%	12,5%	6,3%		12,5%	25,0%	100,0%	16
7,00 közigazgatás, politika	66,7%		22,2%			11,1%	100,0%	9
8,00 egészségügy	20,0%		60,0%			20,0%	100,0%	5
9,00 kultúra, oktatás	26,7%	13,3%	6,7%	20,0%	6,7%	26,7%	100,0%	15
10,00 egyéb	41,7%	8,3%	8,3%			41,7%	100,0%	12
	44,2%	16,1%	14,1%	4,0%	6,0%	15,6%	100,0%	199

Az akkori gyermekek apái között

41. táblázat

		milyen gyakran járt az apa templomba?						
		0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		
apa munkahelyének ágazata	1 ipar	35,2%	9,1%	30,0%	11,9%	13,8%	100,0%	253
	2 építőipar	64,9%	9,1%	26,0%			100,0%	77
	3 mezőgazd. erdőgazd.		81,3%	18,8%			100,0%	16
	4 szállítás, hírközl.	30,4%	23,2%	35,7%		10,7%	100,0%	56

	5 kereskedelem	20,8%	26,4%	13,2%	39,6%		100,0%	53
	7 szolgáltatás			100,0%			100,0%	7
	8 egészségügy	100,0%					100,0%	7
	9 kultúra, oktatás	8,3%			33,3%	58,3%	100,0%	12
	10 pénzügy					100,0%	100,0%	7
	11 közigazg. politika	66,7%				33,3%	100,0%	21
	12 egyéb	100,0%					100,0%	13
		38,7%	13,4%	25,5%	10,5%	11,9%	100,0%	522

A felfelé mobil csoportoknál

42. táblázat

		Milyen gyakran járt édesapja istentisz- teletre								
		0 soha	1 évente	2 évente néhány- szor	3 havonta néhány- szor	4 heten- te	6 napon- ta	99999 NT,adat- hiány		
Édes- apja munka- helyé- nek ágazata?	1 ipar	48,1%	10,1%	19,0%	2,5%	17,7%		2,5%	100,0%	79
	2 építőipar	25,0%		25,0%	6,3%	43,8%			100,0%	16
	3 mezőgazd., erdőgazd.	37,5%	12,5%	25,0%	25,0%				100,0%	8
	4 szállítás, hírközlés	35,7%	7,1%	28,6%		28,6%			100,0%	14
	5 kereskede- lem	61,5%	23,1%	15,4%					100,0%	13
	6 vízgazdál- kodás	50,0%		50,0%					100,0%	2
	7 szolgálta- tás	50,0%	8,3%	25,0%		16,7%			100,0%	12
	8 egészség- ügy	47,6%		14,3%	9,5%	28,6%			100,0%	21
	9 oktatás	31,3%		37,5%	6,3%	25,0%			100,0%	16
	10 pénzügy	42,9%		14,3%		28,6%		14,3%	100,0%	7

	11 közigazg., politika	41,4%		20,7%		34,5%		3,4%	100,0%	29
	12 kultúra	75,0%		12,5%			12,5%		100,0%	8
	13 egyéb	42,9%	4,8%	23,8%		23,8%		4,8%	100,0%	21
	99999 NT, adathiány	77,8%	11,1%			11,1%			100,0%	9
		45,9%	6,3%	20,8%	3,1%	21,6%	,4%	2,0%	100,0%	255

KERÜLET

Az 1920 előtt született budapesti férfiak körében

43. táblázat

		Milyen gyakran jár templomba?							
		0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy		
Budapesti kerület	1,00	60,0%	20,0%	20,0%				100,0%	5
	2,00	54,5%	18,2%	9,1%	9,1%		9,1%	100,0%	11
	3,00	33,3%	41,7%	8,3%			16,7%	100,0%	12
	4,00	66,7%		11,1%		11,1%	11,1%	100,0%	9
	5,00	40,0%	10,0%	10,0%	10,0%	20,0%	10,0%	100,0%	10
	6,00	20,0%	60,0%				20,0%	100,0%	5
	7,00		33,3%	33,3%			33,3%	100,0%	3
	8,00	33,3%	11,1%	11,1%	11,1%		33,3%	100,0%	9
	9,00	40,0%	10,0%	10,0%		20,0%	20,0%	100,0%	10
	10,00	66,7%					33,3%	100,0%	6
	11,00	38,1%	14,3%	9,5%	9,5%	4,8%	23,8%	100,0%	21
	12,00	72,7%	9,1%		9,1%		9,1%	100,0%	11
	13,00	55,6%	11,1%	11,1%	11,1%		11,1%	100,0%	9
	14,00	45,5%	9,1%	13,6%	4,5%	18,2%	9,1%	100,0%	22
	15,00	37,5%	12,5%	25,0%			25,0%	100,0%	8
	16,00	50,0%		25,0%			25,0%	100,0%	4
	17,00	33,3%		66,7%				100,0%	3
	18,00	42,9%	42,9%				14,3%	100,0%	7
	19,00	22,2%	44,4%	22,2%			11,1%	100,0%	9
	20,00	75,0%		25,0%				100,0%	4
	21,00	42,9%	28,6%	14,3%			14,3%	100,0%	7
	22,00	25,0%		25,0%		50,0%		100,0%	4
	23,00	50,0%	50,0%					100,0%	2
	nincs info	34,3%	17,1%	20,0%	2,9%	5,7%	20,0%	100,0%	35
		42,9%	17,3%	13,7%	4,0%	6,2%	15,9%	100,0%	226

KORCSOPORT

Az 1920 előtt született budapesti férfiak körében

44. táblázat

		Milyen gyakran jár templomba?							
		0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy		
Születési év	1900,00 1897/1903	100,0%						100,0%	1
	1907,00 1904/1910	56,0%	8,0%	20,0%			16,0%	100,0%	25
	1914,00 1911/1917	39,6%	13,2%	13,2%	6,6%	8,5%	18,9%	100,0%	106
	1921,00 1918/1924	42,6%	24,5%	12,8%	2,1%	5,3%	12,8%	100,0%	94
		42,9%	17,3%	13,7%	4,0%	6,2%	15,9%	100,0%	226
		97	39	31	9	14	36	226	

Az akkori gyermekek apái között

45. táblázat

		Milyen gyakran járt az apa templomba							
		0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente			
Apa születési éve	1893,00				100,0%			100,0%	21
	1900,00	63,6%		27,3%		9,1%		100,0%	11
	1907,00	10,1%	25,8%	47,2%		17,0%		100,0%	159
	1914,00	31,7%	17,7%	21,3%	16,5%	12,8%		100,0%	164
	1921,00	69,7%		15,2%	5,3%	9,8%		100,0%	132
	1928,00	100,0%						100,0%	48
		40,2%	13,1%	24,9%	10,3%	11,6%		100,0%	535

A felfelé mobil csoportoknál

46. táblázat

		Milyen gyakran járt édesapja							

		istentisz- teletre								
		0 soha	1 évente	2 néhányszor	3 néhányszor	4 havonta hetente	6 naponta	99999 NT, adathiány		
Apa szüle- tési éve	1886,00	50,0%	50,0%						100,0%	2
	1893,00	33,3%		33,3%				33,3%	100,0%	3
	1900,00	43,5%	17,4%	13,0%	4,3%	21,7%			100,0%	23
	1907,00	40,6%	2,9%	20,3%	5,8%	27,5%	1,4%	1,4%	100,0%	69
	1914,00	46,3%	4,2%	25,3%	2,1%	21,1%		1,1%	100,0%	95
	1921,00	44,9%	10,2%	18,4%	2,0%	20,4%		4,1%	100,0%	49
	1928,00	81,8%		18,2%					100,0%	11
	1942,00	100,0%							100,0%	1
		45,8%	6,3%	20,9%	3,2%	21,3%	4%	2,0%	100,0%	253

BEOSZTÁS

Az 1920 előtt született budapesti férfiak körében

47. táblázat

	Milyen gyakran jár templomba?							
	0,00 soha	1,00 ritkábban	2,00 évente néhányszor	3,00 havonta egyszer	4,00 havonta többször	5,00 hetente legelább egy		
2,00 iparos (termelő)		40,0%			40,0%	20,0%	100,0%	5
3,00 kereskedő			50,0%		50,0%		100,0%	2
4,00 szolgáltató					100,0%		100,0%	1
6,00 felső vezető	39,1%	8,7%	21,7%	4,3%		26,1%	100,0%	23
7,00 középszintű vezető	56,5%	8,7%	4,3%		4,3%	26,1%	100,0%	23
8,00 alsó vezető	30,8%	15,4%	23,1%	7,7%	7,7%	15,4%	100,0%	13
9,00 közv.term.irányító	50,0%	20,0%	20,0%		10,0%		100,0%	10
10,00 diplomához kötött	23,1%	19,2%	11,5%	11,5%	3,8%	30,8%	100,0%	26
11,00 egyéb szellemi	61,1%	11,1%		5,6%		22,2%	100,0%	18
12,00 szakmunkás (nem mg.)	38,8%	22,4%	17,9%	3,0%	6,0%	11,9%	100,0%	67
13,00 betanított munkás	58,1%	16,1%	12,9%	3,2%	6,5%	3,2%	100,0%	31
14,00 segédmunkás	80,0%	20,0%					100,0%	5
15,00 mezőgazd. fizikai	50,0%	50,0%					100,0%	2
	42,9%	17,3%	13,7%	4,0%	6,2%	15,9%	100,0%	226

Az akkori gyermekek apái között

48. táblázat

		milyen gyakran járt az apa templomba?						
		0 soha	1 évente	2 évente néhányszor	3 havonta néhányszor	4 hetente		
Apa beosztása	1 egyéni gazda		100,0%				100,0%	6
	2 iparos	30,4%		30,4%	4,3%	34,8%	100,0%	23
	3 kereskedő				100,0%		100,0%	21
	4 szolgáltató	50,0%	50,0%				100,0%	12
	12 közv. term. ir.	55,6%		31,1%		13,3%	100,0%	45

13	szakmunkás	40,0%	16,2%	27,7%	5,4%	10,8%	100,0%	130
14	bet. munk.	17,9%	2,1%	50,5%	23,2%	6,3%	100,0%	95
15	segédmunkás	100,0%					100,0%	36
16	felső vez.	50,0%	50,0%				100,0%	14
17	közép vez.	39,1%	15,2%	30,4%		15,2%	100,0%	46
18	alsó vez.	33,3%	33,3%			33,3%	100,0%	21
19	beo. dipl.		28,0%		16,0%	56,0%	100,0%	25
20	beo. éretts. szell.	50,0%	16,7%	33,3%			100,0%	42
21	beo. nem éretts. szell.	100,0%					100,0%	19
		40,2%	13,1%	24,9%	10,3%	11,6%	100,0%	535

A tanulmány az OTKA, az FKI, a PTE, és a WJLF támogatásával készült el.